

Nenad Stevović
MARINO BORBIKONI
I CRNA GORA

Cetinje, 2023.

Biblioteka
DIJASPORA
knjiga 5

Izdavači
CRNOGORSKI KULTURNI FORUM
Cetinje, Crna Gora
UDRUŽENJE CRNOGORACA SRBIJE „KRSTAŠ”
Lovćenac, Srbija

Urednik
Borislav CIMEŠA

Recezent
Srđa MARTINOVIĆ
František ŠÍSTEK

Prevod na italijanski
Olivera POPOVIĆ

Lektura
Jana KRIVOKAPIĆ

Kompjuterska obrada i dizajn
PÁL Anikó

Štampa
Panonia - Print, Bačka Topola

Tiraž
300

SADRŽAJ

Predgovor.....	5
Uvod.....	9
Republika San Marino.....	11
Marino Borbikoni	17
Procrnogorski komitet u San Marinu.....	23
Italijanski komitet za nezavisnost Crne Gore sa sedištem u Bolonji.....	29
Marino Borbikoni i Krsto Martinović, saborci i prijatelji.....	35
Saradnja sa političkim emigrantom Jovanom Čubranovićem.....	41
Međunarodni komitet za crnogorsku nezavisnost sa sedištem u Njujorku	49
Zaključna razmatranja.....	57
Pogovor	59
Izvori i odabrana literatura.....	65
Bilješka o autoru	67

Za nezaborav. Posvećeno sjenima čovjeka čiji je život i djelo simbol prijateljstva Republike San Marino i Crne Gore.

N. S.

Predgovor

Nema velikih pregnuća bez velikih djela. Tako je i knjiga pred nama „Marino Borbikoni i Crna Gora” djelo velikog patriotskog žara njenog autora Nenada Stevovića, da pronade, istraži i sačuva od zaborava istinske prijatelje Crne Gore u njenim sudbonosnim danima. Vjerovatno je njegova udaljenost i zov za otadžbinom učinjela da njegovi kapci budu budniji, a njegove oči da bolje osluškuju crnogorsku stvarnost i podrobnije se zainteresuju za mjene koje su pratile njenu prošlost. Stevović obnavlja mostove prijateljstva Crne Gore sa velikim ljudima i malim zemljama, sa istaknutim patriotama i velelepnim svjetskim centrima. Poput mora koje nas zapljuskuje novim saznanjem o borbi intelektualaca za pravo, čast i slobodu Crne Gore u periodu njenog nestajanja sa mape starih evropskih država. Kroz njegova djela kao feniks oživljava jedna stara Crna Gora, čiji je nestanak probudio intelektualnu elitu tadašnje Evrope da digne glas protiv nepravde učinjene jednom narodu i njegovoj državi. I ne samo digne glas, već da se taj krem evropske pameti udruži, organizuje i povede tu borbu argumentima i srcem u najvažnijim političkim i društvenim domovima Evrope. Intelektualna elita pred međunarodnim zločinom nije ostala nijema. Jedan od njih je bio i Marino Borbikoni, kapetan regent

male države San Marina. Zahvaljujući autorovom studioznom radu u prilici smo da predstavimo knjigu pred nama, koja pokazuje istinski odnos prijateljstva i poštovanja između Crne Gore i San Marina oličen u njenim prvacima Marinu Borbikoniju i inženjerijskom komandiru Krstu Martinoviću. Dok ona zajednička trpeza u Borbikonijevoj kući, iz Stevovićeve knjige, odslikava svu tragiku ali i dubinu veza među dvojicom ljudi i predstavlja značajan potencijal za obnavljanje pomalo zaboravljenih niti među ove dvije republike po mnogo čemu slične.

Stevovićeva misija je od izuzetne važnosti za vraćanje svijesti o značaju te borbe bez obzira na njenu tadašnju snagu i ishod. Svojim izuzetno predanim istraživačkim nervom Stevović nam donosi čitavu galeriju zaboravljenih likova Crnogoraca ali i uglednih stranaca koji su na različitim krajevima svijeta energično i sa puno emocija palili i nosili luču nezavisne Crne Gore. Proučavanjem i sakupljanjem istrgnutih stranica iz knjige nepresušnog patriotskog zanosa, autor ignorantski, sa potpunim pravom, odbija da se bavi poznatim likovima, već hrabro i minuciozno traga za potpuno sakrivenim istinama. Autor se upušta u susret sa maglama, samouvjereno ide u nepoznato, svjestan da je baš u tom susretu istinska vrijednost pravog otkrića. Ovaj odabrani put zahtijeva vrijeme, nepresušnu energiju, sredstva ali iznad svega bezrezervnu ljubav prema onim čime se bavi. Prati blijede tragove, hvata se u istraživačke i naučne izazove, ne odustaje, zaranja dubinski i sveobuhvatno u materiju. Heuristička osnova njegovih djela je široka, jer prikuplja građu i materijal iz različitih izvora, najčešće iz stranih fondova ali prvorazredno iz privatnih arhiva što daje posebnu draž i naučnoj ali i široj čitalačkoj javnosti. Naučni aparat koristi se u mjeri korektnosti, kritički osvrti su takođe prisutne u njegovim djelima kao i promišljanja o ljudima i periodu koji proučava. Zadržava objektivnu distancu, ne sudi niti presuđuje, bez glorifikacije i suvišnih

komentara nudi nam gotovo nenametljivo rezultate svog dugogodišnjeg rada. Od izuzetne važnosti je i dvojezički pristup svim njegovim djelima. Poput stvarnog znalca donosi nam kompletan mozaik brižljivo slagan dio po dio. Iz gotovo višedecenijskog bavljenja ovim i sličnim temama, autor je stekao vještinu da spozna vlastiti kutak za svoja istraživanja, ne ulazeći u naučni atar drugih ali i značajnu senzibilnost da „ni iz čega“ stvori nešto jako zanimljivo i korisno. Valjda se ljubav bolje spoznanje iz daleka. Svake pažnje i poštovanja vrijedan je takav njegov pristup i rad u proučavanju crnogorske emigracije i strastvenih boraca za očuvanje Crne Gore kao nezavisne države. Koristim ovu priliku da ga i lično podržim da nastavi svoj pionirski poduhvat u naučnom rudarenju za crnogorskim slobodarima. Kao pikantni biser u plejadi likova i djela, svesrdno preporučujem ovu vrijednu knjigu na opštu korist i upoznavanje javnosti.

Dr Srđa Martinović
Univerzitet Crne Gore

Uvod

Crna Gora je mediteranska država na jugu Evrope sa hiljadugodišnjim trajanjem i mjesto susreta različitih kulturnih i vjerskih uticaja na granici pravoslavnog istoka i katoličkog zapada, uz prisustvo islama, koja je tokom svoje burne istorije često prolazila kroz izazove opstanka.

Slobodarska tradicija njenog naroda iskovana ratničkim duhom i stalnom borbom za odbranu teritorije, državne nezavisnosti, nacionalnog ponosa i časti, iznjedrila je junake i slobodare episkih razmjera. Stranice istorije Crne Gore su bogate i inspirativne sa događajima i ljudima koji su ovjekovječili slavu njenog oružja, vizionarske ideje vladara, kulturno stvaralaštvo čija vrijednost i uticaj prevazilaze njene granice i sveopšti napredak države. Ali, kao i u životu, dok je sreća u kući, nesreća čuči ispred vrata i čeka svoj red. Tako je i Crna Gora imala i teških vremena, a jedan od najtežih perioda u njenoj istoriji je onaj između dva svjetska rata u 20. vijeku.

Nasilna aneksija Kraljevine Crne Gore od strane Kraljevine Srbije u predvečerje stvaranja nove državne zajednice Kraljevine SHS/Jugoslavije predstavlja početak jednog od najtežih perioda u crnogorskoj istoriji. Crna Gora je izgubila svoju državnost, voj-

sku i dinastiju. Njena teritorija unitaristički je sjedinjena sa teritorijom države Srbije, a njen narod inkorporiran je u srpski. Poslije više vjekova ime Crne Gore je nestalo sa političke karte Evrope. Tokom te nacionalne agonije, koja je trajala četvrt vijeka (1916-1941), crnogorski narod i njegova nepravедно izbrisana država nijesu bili sami. U svijetu je postojao značajan broj intelektualaca, stranaca, prijatelja Crne Gore, koji su sa puno entuzijazma, požrtvovanosti, sopstvenim sredstvima, dali doprinos afirmaciji crnogorskog pitanja. Njihove publikacije, proglasi i članci u svjetskoj štampi nijesu dozvoljavali da talog zaborava prekrije nepravdu velikih sila prema herojskoj državi koja je duboko iskrvarila u čast pobjede saveznika u Prvom svjetskom ratu. Ti plemeniti napori da crnogorsko pitanje vrata u agendu visoke međunarodne politike, možda nijesu uspjeli u trenutku pokušaja, ali su ostavili neizbrisiv trag koji je decenijama kasnije doprinio prvo reaktualizaciji, a zatim i pobjedi crnogorske državotvorne ideje.

Jedan iz plejade inostranih prijatelja Crne Gore i posvijećenih boraca za njeno nepravедно oduzeto pravo na državnu nezavisnost u periodu između dva svjetska rata je bio i profesor Marino Borbikoni (*Marino Borbiconi*) iz San Marina, pedagog, naučnik i državnik. Ovaj rukopis, koji predstavlja konture portreta Marina Borbikonija, je autorova pošta istaknutom intelektualcu i državniku i skroman doprinos jačanju razumijevanja, prijateljstva i saradnje između dvije stare evropske države, San Marina i Crne Gore, njihovih naroda i kultura.

Za pomoć i podršku tokom istraživanja autor se posebno zahvaljuje gospođi Mileni Šofranac Ljubojević, ambasadorci Crne Gore u Rimu.

Republika San Marino

Republika San Marino je evropska mikrodržava smještena u Apeninskim planinama na području veličine od 61 km². U političkoj geografiji predstavlja enklavu bez izlaza na more, potpuno okružena Italijom, odnosno sa dvije italijanske regije – sa Emilija Romanja (Emilia Romagna) na sjeveroistoku i sa Marše (Marche) na jugozapadu. Nakon Vatikana i Monaka, treća je najmanja nezavisna država u Evropi, a sve do 1968. godine i nezavisnosti Naurua, bila je najmanja republika na svijetu.

Bogata i viševjekovna istorija San Marina je tipična za Apeninsko poluostrvo i daje odgovore kako je opstala i preživjela kao jedini italijanski grad-država. San Marino, poput Andore, Lihtenštajna i Monaka, je podšetnik na vremena kada je Evropa - posebno Njemačka, Italija i Pireneji - bila sastavljena od sićušnih političkih jedinica, koje se ponekad nijesu protezale dalje od dometa topa koji se mogao ispaliti sa njihovih gradskih zidina.

Za godinu osnivanja San Marina uzima se 301. godina kada je hrišćanski klesar Marin Dalmatinac bježeći od vjerskog progona rimskog cara Dioklecijana napuštio dalmatinsko ostrvo Rab i utočište našao na vrhu planine Titano, najvišem od sedam brda San Marina. Klesar je osnovao malu zajednicu koja je slijedila hri-

šćanska uvjerenja, a Felicisima, vlasnica zemlje iz Riminija, u znak zahvalnosti za izlječenje svog sina, ostavila mu je u nasljedstvo zemlju, koju je Marin prije smrti zavještao toj maloj hrišćanskoj zajednici, uz amanet da uvijek ostanu ujedinjeni. Iza sebe je ostavio teritoriju i stanovništvo kojem je usadio ošjećaj zajedništva i nezavisnosti. U čast klesara, teritorija je preimenovana u „Zemlja San Marino”, a kasnije je konačno promijenjena u današnje ime, „Republika San Marino”.

Dokumenti iz 9. vijeka govore o dobro organizovanoj, otvorenoj i ponosnoj zajednici. Izvorna struktura vlasti bila je sastavljena od samoupravne skupštine poznate kao Arengo, koja se sastojala od glava svake familije (nalik rimskom Senatu, Patres). Godine 1243. uspostavljeni su položaji kapetana regenta kao zajedničkih šefova država. Najraniji statuti države datiraju iz 1263. godine.

Kopneno područje San Marina do 1463. godine sastojalo se samo od planine Titano. Kao rezultat ratnog savezništva, papa Pio II je San Marinu poklonio dvorce i gradove Fiorentino, Montegiardino i Seravale. Malo kasnije iste godine, grad Faetano se samostalno pridružio republici. Od tog vremena veličina San Marina ostala je nepromijenjena. Smatra se da Republika San Marino ima najranije pisane upravljačke dokumente koji su još uvijek na snazi, budući da su statuti iz 1600. godine još uvijek u središtu ustavnog okvira ove države.

Tokom svojih osvajачkih pohoda Napoleon Bonaparta je sa simpatijama gledao na nezavisnost San Marina, pa je ovu državu prvi priznao 1797. godine Tolentinskim mirovnim sporazumom između revolucionarne Francuske republike i Papske države. Napoleon je ponudio narodu San Marina prijateljstvo, darove i proširenje teritorija do mora. Sanmarinci su bili zahvalni na ukazanoj časti, ali su instiktivnom mudrošću odbili teritorijalno proširenje da ga ne bi platili sopstvenim granicama. Druge evropske države su

Republiku San Marino priznale na Bečkom kongresu 1815. godine. Svi kasniji pokušaji da se podvrgne Papinskoj državi su propali, pa je ispunjena želja stanovnika ove ponosne države da bude izostavljena iz Garibaldijevog italijanskog ujedinjenja sredinom 19. vijeka, budući da je ranijih godina nudila sigurno utočište brojnim istaknutim pristalicama ujedinjenja. Nakon ujedinjenja Kraljevine Italije ugovorom iz 1862. potvrđena je nezavisnost San Marina.

Američki predsjednik Abraham Linkoln pokazao je prijateljstvo prema San Marinu u pismu kapetanima regentima, 1861. godine, u kojem između ostalog navodi: *„Iako je vaša teritorija mala, ipak je vaša država jedna od najuglednijih u cijeloj istoriji svijeta. Ona je svojim iskustvom pokazala istinu, tako punu ohrabrenja za prijatelje čovječanstva, da se vladom utemeljenom na republikanskim načelima može upravljati državom tako da bude sigurna i postojana.”*¹

U ovoj zemlji slobode nikada nije uskraćeno pravo na azil i pomoć progonjenima, bilo kojeg stanja, porijekla ili ideje. Tokom Drugog svjetskog rata Republika San Marino je bila neutralna država sa svega 15.000 stanovnika, a ugostila je i udomila 100.000 prognanika sa susjednih italijanskih teritorija koje su bile izložene bombardovanju. Nakon rata, San Marino je postao prva država na svijetu kojom je u koaliciji vladala komunistička partija putem demokratskih izbora. Vladajuća koalicija Komunističke partije i Socijalističke partije trajala je od 1945. do 1957. godine.

Različiti ugovori o prijateljstvu potpisani su sa Italijom otkako se ona ujedinila, ali San Marino ponosno ističe svoju nezavisnost đe god je to moguće. Politika San Marina odvija se u okviru parlamentarne predstavničke demokratske republike, u kojoj funkciju šefa države obnašaju kolektivno kapetani regenti. Veliko i General-

¹ The Collected Works of Abraham Lincoln, volume 4, Communications to Foreign Sovereigns and States, III, 173, Springfield, Illinois, 1953.

no vijeće je jednodomno zakonodavno tijelo Republike San Marino sa 60 članova. Svakih pet godina održavaju se proporcionalni izbori u svih devet upravnih okruga. Svakih šest mjeseci vijeće bira dva kapetana regenta koji zajednički obavljaju dužnost šefa države. Kapetani se biraju iz suprotstavljenih političkih strana kako bi postojala ravnoteža snaga i njihov mandat traje šest mjeseci. Investitura kapetana regenta održava se 1. aprila i 1. oktobra svake godine. Po isteku mandata, građani imaju tri dana za podnošenje pritužbi na njihov rad i, ako zatraže, može se pokrenuti i sudski postupak protiv bivšeg(ih) šefa države. Praksa dvojnih poglavara država, kao i česti reizbor istih, proizlaze izravno iz običaja Rimske Republike. Vijeće je ekvivalentno rimskom senatu, a kapetani regenti su usporedivi s konzulima starog Rima.

Tvrđava Gvajta

Arhitektonski, ono što dominira u San Marinu jesu tvrđave. Duž planine Titana nailazimo na tri jedinstvene građevine - tvrđave

Gvajta, Cesta i Montale. Svaka od njih ima toranj sa kog se pruža impresivan pogled na Apenine, pa čak i na obalu Dalmacije. Najstarija od njih je Gvajta koja je sagrađena 1253. godine, a najviša je Cesta u kojoj se nalazi i muzej drevnog oružja. Turizam je glavna sanmarinska privredna grana, sa godišnjom posetom od 3 do 4 miliona turista. Druge važne grane su bankarstvo, elektronika i keramika. Klima je mediteranska, s toplim ljetima i blagim zimama, a neravan teren omogućuje ograničene poljoprivredne proizvode, žitarice, voće, sir i masline. Od stoke uzgajaju se goveda i svinje.

San Marino je pun muzeja, a najzanimljiviji od njih su Nacionalni muzej sa arheološkim kolekcijama iz raznih perioda, zatim Muzej voštanih figura, Muzej zanimljivosti, pa onda Muzej starih automobila Roso Ferari, Muzej modernog oružja, Muzej poljoprivredne kulture, kao i Muzej novca i poštanskih marki. Posebno bogat je Emigrantski muzej koji je smješten u prostorijama samostana svete Klare i ima za cilj čuvanje šecanja o iseljavanju stanovnika San Marina širom svijeta, kroz fotografije, dokumente i predmete.

Republika San Marino je priznala nezavisnost Crne Gore 26. juna 2006, dok su diplomatski odnosi uspostavljeni 29. marta 2007. godine. Ambasada Crne Gore u Rimu, zadužena je za diplomatsko predstavljanje Crne Gore u Republici San Marino. Pošeta Crnoj Gori kapetana regenata Republike San Marino - Đan Nikole Bertija i Masima Andrea Ugolinija, realizovana 5. i 6. septembra 2016. godine, prva je u istoriji bilateralnih odnosa između ove dvije države. Prva zvanična poseta crnogorskog predsjednika San Marinu dogodila se 4. marta 2022. godine. Tom prilikom kapetani regenti Frančesko Musoni i Đakomo Simonćini odlikovali su predsjednika Crne Gore Mila Đukanovića ordenom Viteza velikog krsta, najvišeg stepena.

„... San Marino i Monte Titano predstavljaju iznimno svjedočanstvo institucije predstavničke demokratije utemeljene na građanskoj

autonomiji i samoupravi, s jedinstvenim kontinuitetom i bez prekida u ulozi glavnog grada nezavisne republike od 13. stoljeća. San Marino je iznimno svjedočanstvo žive kulturne tradicije koja traje sedamsto godina.”²

² Unesko, Komitet svjetske baštine, Deklaracija o izuzetnim univerzalnim vrijednostima, 7. jul 2008.

Marino Borbikoni

Marino Borbikoni se rodio 28. februara 1862. godine u skromnoj i časnoj zanatskoj porodici, u dvorcu – gradu Seravaleu³, koji je vjekovima Republici San Marinu darivao domišljate ljude, majstore politike i cijenjene državnike. Imao je sedmoro braće, ali nažalost, zbog bolesti i tragičnih događaja u porodici, samo on je doživio zrele godine. U djetinjstvu je ostao i bez roditelja, pa je brigu o njemu preuzeo stric.

Seravele, rodno mjesto Marina Borbikonija

³ Seravele (*Serravalle*) se nalazi u ševnom dijelu San Marina, ima 11.000 stanovnika, obuhvata teritoriju od 10,5 km² i predstavlja najnaseljeniji i najprostaniji dvorac – grad u Republici.

Osnovnu školu je završio u rodnom gradu, a gimnaziju u Riminiju. Fakultet prirodnih nauka pohađao je u Bolonji kod izuzetnih i čuvenih profesora, geologa i minerologa Luidi Bombičija (*Luigi Bombicci*), velikog botaniste Federika Delpina (*Federico Delpino*), paleontologa svjetske slave Đovani Kapelinija (*Giovanni Capellini*) i drugih velikana prirodnih nauka. Kao jedan od najboljih studenata, diplomirao je 1887. godine i dvije naredne školske godine predavao je u Tehničkoj školi u Čefaliju, u provinciji Palermo na sjevernoj Sicilijanskoj obali Tirenskog mora. U ovom predivnom gradu, koji je okružen prirodnim ljepotama, sa mnoštvom spomenika i blagom klimom, koja mu je prijala i ojačala zdravlje, započeo je svoj profesorski poziv kojemu će biti posvijećen do kraja života. Sa nostalgijom i radošću često se prišeo tih početaka.

Prosvjetne vlasti iz otadžbine su 1889. godine uputile poziv profesoru Borbikoniju da preuzme u državnoj Gimnaziji Beluzi (*Belluzzi*) u San Marinu katedru za prirodne nauke, hemiju i fiziku i tako zamijeni čuvenog profesora Ferdinanda Palagija (*Ferdinando Palagi*) koji je sa službom prešao u Firencu. Marino Borbikoni je u prosvjetnu misiju zakoračio sigurnog duha, nastavio sa visokom sviješću sve do svoje iznenadne smrti. Obdaren jednostavnom i efikasnom komunikacijom, bio je poznat po mirnom i pravednom rasuđivanju, po sposobnosti da zadobije bez ikakvog napora intenzivnu pažnju svojih učenika, čak i onih manje obdarenih. Bio je predavač sa iskrenom i dubokom strašću za svoju naučnu disciplinu, i iz godine u godinu, sa stečenom doktrinom i iskustvom, postao je primjer kolegama, dok su ga učenici doživljavali ne samo kao učitelja već i kao drugog oca. Marino Borbikoni je bio izuzetan predavač obučen u raznim branšama nauke, a posebno u hemiji i fizici prema kojima je gajio veliku strast.

Iako mlad i neko ko potiče iz nove porodice, bješe prepoznat i promovisan u Odbornika prvog reda i postade dio visokog plemstva kojem je doprinio svojom jedinstvenom inteligencijom, kulturom i patriotizmom. Upavo sa onim vrlinama koje su po mišljenju Pietra Elera⁴ „sačuvale tokom više vjekova Republiku San Marino od najopasnijih zavjera, sa mudrim postupcima dostojnim divljenja koji su doprinijeli da se sama moralno ispravi; da ostane čuvar blaga mudrosti koje nije lako pronaći na drugom mjestu; koja u svoje okrilje ubraja prave ljude državne, koji nijesu satkani od praznih govora, već od tradicionalnog i gotovo rodovskog upravljanja javnim dobrima”. Otuda njegova odbojnost prema prećeranom duhu novina; često spominjanje onoga što je u prošlosti građanima San Marina označavalo „njihovu dušu i njihovo dostojanstvo kraljevske loze”; ali i priznanje te vrhunske neophodnosti koju je proglasio na Aren-gu, skupštini poglavara velikih porodica, 25. marta 1906. kada je rekao: „Uvijek sam mislio i mislim da je primarni razlog postojanja i očuvanja Republike u slozi i miru među građanima”. Iz tog razloga tada i uvijek njegov glas ide zajedno sa onima koji tvrde da „u slobodnoj zemlji može biti samo slobodan narod” i podržavaju „epski povratak slobodnim narodnim tradicijama”⁵

Kao što je dobro služio školi, prosvjeti i nauci, Marino Borbikoni je bio od velike koristi otadžbini vršeći visoke državne funkcije. U svojoj 30-godišnjoj karijeri pet puta je biran za kapetana regenta. Državničku karijeru je započeo 1. oktobra 1894. kada je inaugurisan u kolektivnog šefa države zajedno sa starim plemićem Setimijem Belucijem (*Setimo Beluzzi*), kojemu je to bilo jedanaesto regenstvo.

⁴ Pietro Ellero (1833-1933) italijanski pravnik, kriminolog i političar. Senator Kraljevine Italije u šesnaestom sazivu.

⁵ Paolo Amaducci, *In memoria del Prof. Marino Borbiconi*, San Marino, 1927.

Marino Borbikoni (1862-1925)

Borbikoni je 1898. godine ponovo predložen za kapetana regenta. Desio se u ovom periodu jedan zanimljiv i neobičan događaj. Dva velika ostrva u Indijskom okeanu, Zanzibar i Pemba, koja su bila pod upravom Sultana, uspostavila su kontakt sa San Marinom. Naime, tih godina Italija je okupirala Somaliju, koja se nalazi nedaleko od Zanzibara, pa je Sultan proučavajući kartu Italije, saznao da postoji San Marino. Ovo sultanovo otkriće označilo je početak jedne ceremonijalne razmjene poruka, pozdrava i čestitki sa vlastima San Marina, praćeni sa razmjenom počasti. Tom prilikom Regent Marino Borbikoni je odlikovan Velikom zvijezdom Zanzibara, najvećom počasti u toj zemlji. O ovom ordenu je često govorio sa blagonaklonom ironijom. Kasnije je odlikovan Ordenom Italijanske krune, kao i Ordenom Legije časti od strane Fran-

Za vrijeme Prvog svjetskog rata bio je član Boračkog komiteta, koji je štitio dobrovoljce iz San Marina koji su hrlili u redove italijanske vojske. Komitet je aprila 1917. godine poslao poljsku bolnicu u ratnu zonu, sa opremom i osobljem isključivo iz San Marina, a nije lišio pomoći ni venecijanske izbjeglice u San Marinu nakon povlačenja iz Kabarida (Caporetto).

Nakon završetka Prvog svjetskog rata, prilikom proglašenja italijanske pobjede, ushićeni Marino Borbikoni je na slavljeničkom banketu, 4. novembra 1918. godine, od sreće zaplakao i održao uzvišeni govor kojim je hvalio italijansko oružje i vrline italijanskog roda koji je od tog dana, kako je rekao, ponovo krenuo stazom civilizatora svijeta. Posebno je naglasio zahvalnost palim sanmarinskim borcima Karlu Simončiniju i Sadiju Serafiniju⁷, dobrovoljcima i Ratnoj bolnici, koji su svojim herojstvom još jednom neraskidivo povezali ime nacionalne Republike sa imenom majke Italije.

Profesor Marino Borbikoni, pedagog, naučnik, političar i građanin za primjer je preminuo iznenada, od srčanih problema, 22. novembra 1925. godine. Bio je jedna od najcjenjenijih figura prve polovine dvadesetog vijeka i jedna od najinteresantnijih ličnosti savremene istorije San Marina. Iza sebe je ostavio ćerku Liu, koja je u trenutku njegove smri završavala studije u Firenci. O njemu je ponosno govorio Kapetan Regent na skupštinskom zasijedanju 17. decembra 1925. godine: „*Pozdravimo poslednjeg od starijih koji je isuviše brzo otišao našim očevima, i čijih savjeta treba uvijek da se pridržavamo i da se ugledamo na njegova djela zarad vječnog dobra naše Republike*”⁸.

⁷ Carlo Simoncini (1892-1916) i Sady Serafini (1894-1916) bili su jedina dva građanina San Marina koji su poginuli za vrijeme Prvog svjetskog rata, obojica kao dobrovoljci u Kraljevskoj italijanskoj vojsci.

⁸ Marino Valdes Franciosi, *Marino Borbiconi*, San Marino, 1966. str. 18.

Procrnogorski komitet u San Marinu

Pobjednički ishod Velikog rata riješio je mnoge probleme za koje se zalagao Borbikoni kao pojedinac i kroz razne nacionalne i patriotske institucije. Međutim, pojavile su se nepravde i novi problemi koji su privukli pažnju ovog naučnika, humaniste i državnika. Žrtvovanje Kraljevine Crne Gore od strane saveznika pohlepnom težnjama Srbije za teritorijalnim proširenjem i izlaskom na more je posebno pogodilo Borbikonija.

Dakle, iako pobjednička zemlja i saveznik u ratu, Crna Gora nije bila uspješna u borbi protiv planova i interesa Srbije i nekih velikih sila, tako da je nakon deset vjekova njeno ime prvi put nestalo sa političke karte Evrope. Uzaludan je bio i vapaj američkog publiciste i aktiviste za crnogorsku nezavisnost Vitnija Vorena⁹, koji u svojoj knjizi „Crna Gora - zločin Mirovne konferencije” objavljenoj u Njujorku 1922. godine, tretirajući odnos saveznika prema Crnoj Gori na Versajskoj mirovnoj konferenciji 1919. godine,

⁹ Vitni Voren (Whitney Warren 1864-1943), američki arhitekta i publicista. Poznavalac i zagovornik rješavanja crnogorskog pitanja. Rođen u Njujorku, arhitekturu studirao u Parizu. Od 1903-1913. učestvovao u projektovanju strogog centra Njujorka, autor Čelzi pristaništa, više hotela i poslovnog centra. Član delegacije Sjedinjenih Američkih Država na Konferenciji mira u Parizu.

navodi: „*Ako pustimo Srbiju i njene saučesnike da konačno dotuku ranjenu suverenost Crne Gore, mi jačamo svaku ruku koja udara na bezbjednost svijeta. Ako dopustimo da balkanska laž prođe kao istina, potkopaćemo temelje sopstvene slobode*”.¹⁰ Uzaludna je bila i ocjena velikog prijatelja Crne Gore i crnogorskog naroda, britanskog liberala Herberta Gledstona¹¹ izgovorena u Domu lordova Parlamenta Velike Britanije: „*Crna Gora ne bi mogla biti tretirana gore ni da se borila na strani centralnih sila*”. Obraćajući se u pisanoj komunikaciji i putem štampe Aleksandru Divajnu¹², jednom od najvećih animatora i organizatora međunarodnog pokreta za crnogorsku državnost u anglosaksonskom svijetu, Gledston je, podržavajući crnogorsku nezavisnost, istakao da: „*Crna Gora ima svako pravo, ako ne na apsolutnu nezavisnost, onda barem na federalnu*”.¹³ Da se crnogorsko pitanje u periodu između dva svjetska rata ne izgubi sa horizonta međunarodne politike, krucijalni doprinos dali su svjetski intelektualci, prijatelji Crne Gore i branitelji prava malih naroda. Nijesu se mirili sa nestankom Crne Gore, tragičnom sudbinom pobjednika, a jedinog stvarnog gubitnika. Uporno su i iznova afirmisali crnogorsko pitanje vjerujući, isto kao i mađarski publicista, istoričar i bibliograf dr Jožef Bajza¹⁴: „...*da će sigurno doći*

¹⁰ Whitney Waren, *Montenegro, the Crime of the Peace Conference*, New York, 1922. Knjiga je objavljena na crnogorskom jeziku sa predgovorom dr Branislava Marovića: Vitni Voren, *Crna Gora – zločin mirovne konferencije*, Podgorica, 2000.

¹¹ Herbert Džon Gledston (Herbert John Gladstone 1854-1930), sin slavnog britanskog premijera Vilijema Gledstona (William E. Gladstone). Britanski državnik, političar liberal. Bio je ministar unutrašnjih poslova 1905-1910. i generalni guverner Južne Afrike 1910-1914.

¹² Aleksandar Divajn (Alex Devine 1865-1930), profesor, novinar i publicista, vlasnik i direktor škole u Vinčesteru, okolina Londona. Političku aktivnost u afirmaciji crnogorskog pitanja počeo 1916, smatran je neslužbenim diplomatskim predstavnikom Crne Gore u V. Britaniji. Napisao je više knjiga, brošura i članaka u korist Crne Gore.

¹³ The Cornell Daily Sun, New York, Volume XXXIX, Number 79, 7 april 1919.

¹⁴ Jožef Bajza (Bajza Jozsef 1885-1938), mađarski slavista, istoričar književnosti, profesor na univerzitetu u Budinpešti, kustos i direktor Narodnog muzeja, bibliotekar, publicista, istoričar i bibliograf. Akademik Mađarske akademije nauka i umjetnosti.

čas polaganja računa, i naša mala Crna Gora, nakon što prevlada velike teškoće, vaskrsnuće u novi život."¹⁵

Profesor Marino Borbikoni je jedan od onih inostranih prijatelja Crne Gore koji su nesebično davali sebe u promociji njenih državotvornih interesa. Simpatije prema Crnoj Gori je stekao mnogo ranije, slušajući impresije svog dugogodišnjeg prijatelja, kolege sa studija, docenta Univeziteta u Bolonji profesora Antonija Baldačija (*Antonio Baldacci*)¹⁶, koji je Crnu Goru više puta posetio u cilju botaničkog istraživanja. Nakon sloma Crne Gore Baldači je bio osnivač i predsednik Centralnog komiteta za nezavisnost Crne Gore u Italiji, sa sedištem u Bolonji. Entuzijazam najagilnijih članova bolonjskog komiteta, Antonija Baldačija, Đakoma Gonflere (*Giacomo Gonflera*) i Etoarea Maconija (*Ettore Mazzoni*) prenio se i na Borbikonija koji je uz njihovu podršku u San Marinu osnovao analogni Komitet čiji je bio *spiritus movens*, vođa i duša.

Tokom 1920, 1921. i 1922. godine u skoro svim većim gradovima Italije osnovani su procrnogorski komiteti, a za obnovu nezavisnosti Crne Gore borilo se mnoštvo italijanskih senatora i poslanika u parlamentu. Tu ideju su podržavali i o njoj afirmativno govorili pripadnici različitih političkih opcija, pa i fašisti, njihov lider Musolini, kao i mnogi čelnici te stranke koji će kasnije postati ministri. Očekivanja da će nakon dolaska na vlast povesti odlučniju akciju u korist crnogorske nezavisnosti pokazala su se pogrešnim. Upravo oni onemogućili su dalji rad crnogorske po-

¹⁵ Bajza József, *A Montenegrói kérdés*, Budapest, 1927. Knjigu je na crnogorskom jeziku izdao JP Forum iz Novog Sada uz predgovor prof. dr Branislava Kovačevića i Marijana Miljića i podršku Udruženja Crnogoraca Srbije „Krstaš” koje je knjigu promovisalo 4. jula 2006. u Lovčencu na manifestaciji povodom obnove crnogorske nezavisnosti. U knjizi je objavljen i originalan tekst na mađarskom jeziku u vidu faksimila: Jožef Bajza, *Crnogorsko pitanje*, Novi Sad, 2006.

¹⁶ Antonio Baldači (1867-1950), italijanski botaničar i geograf, profesor Univerziteta u Bolonji i Rimu. Autor više desetina stručnih radova o flori, geografiji, etnografiji, arheologiji i istoriji Crne Gore.

litičke emigracije u Italiji i zabranili rad procrnogorskih komiteta. Po dolasku na vlast 1922. godine, raščerili su ostatke crnogorske emigracije, naročito poslije potpisivanja Rimskog sporazuma¹⁷, između Kraljevine Italije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Bilo je to novo razočaranje za italijanske pregaoce i prijatelje Crne Gore, ali ne i razlog za napuštanje ideja, pa se aktivnosti komiteta za crnogorsku nezavisnost prenose u San Marino koji je bio van dometa Musolinijevе administracije.

Procrnogorski komitet u San Marinu je bio privremeno utočište za veliki broj crnogorskih patriota koji su morali napustiti Italiju nakon uskraćivanja domaćinstva od strane italijanske vlade i raspuštanja crnogorske vojske, kao posljedica Rapalskog ugovora¹⁸ i politike Đovanija Đolitija (*Giovanni Giolitti*) i Karla Sforce (*Carlo Sforza*) prema crnogorskom pitanju.

Podršku za svoje aktivnosti procrnogorski komitet u San Marinu je imao sa najvažnijih državnih i intelektualnih adresa Republike. Marino Borbikoni je bio na čelu komiteta i u periodu dok je obavljao dužnost kapetana regenta, od 1. oktobra 1923. do 1. aprila 1924. godine, dok je zajedno sa njim u delegaciji San Marina na kongresu za Crnu Goru (*Convegno Pro Montenegro*) koji je održan

¹⁷ Rimski sporazum između Kraljevine Italije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca potpisan je 27. januara 1924. godine. Sa njim je revidiran raniji Rapalski ugovor iz 1920. godine, čime je riješen spor oko granice i teritorijalne pripadnosti grada Rijeke. Prema sporazumu Rijeke je pripala Kraljevini Italiji, a Sušak Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, dok je nad lučkom infrastrukturom uspostavljena zajednička uprava.

¹⁸ Rapalski ugovor je međudržavni sporazum, potpisan 12. novembra 1920. u Rapalu pored Đenove, između Kraljevine Italije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kojim je riješeno tzv. *Jadransko pitanje* - utvrđivanje poslijeratnih granica na istočnoj jadranskoj obali između dviju kraljevina. Tokom strogo povjerljivih, zavjereničkih pregovora delegacija Italije, koju su činili premijer Đovani Đolito, ministar vanjskih poslova Karlo Sforca i ministar rata Ivanoe Bonomi, nakon dogovora sa delegacijom beogradske vlade koju je predvodio premijer Milenko Vesnić odlučili su da Italija obustavi izdržavanje crnogorske vojske, da se ista razoruža i rasformira i da se protjeraju crnogorski emigranti sa italijanske teritorije. Tako je sredinom 1921. godine crnogorska izbjeglička vojska u Italiji prestala formalno da postoji.

novembra 1922. godine u Milanu bio i Onofrio Fratori (*Onofrio Frattori*), tadašnji kapetan regent.

Procrnogorski komitet u San Marinu

Takođe, kapetan regent Đuliano Goci¹⁹ (*Guiliano Gozi*) iznio je pitanje Crne Gore pred Parlamentom San Marina dajući mu humanitarni karakter. Na taj način podržani su crnogorski emigranti sa zdravstvenim problemima koji su proganjani od strane tajnih policija Italije i Francuske. Parlament je za njihovo liječenje odobrio sredstva, a prilikom usvajanja te odluke svi prisutni su ustali izražavajući podršku slobodi Crne Gore.²⁰

Marino Borbikoni, kao predsjednik procrnogorskog komiteta iz San Marina, poslao je Ligi naroda u Ženevi protest zbog odnosa međunarodne zajednice prema crnogorskom pitanju i zločina srpske vlasti prema herojskom crnogorskom narodu. Lider Komi-

¹⁹ Đuliano Goci (1894-1955) kapetan regent San Marina u 5 navrata u periodu od 1923. do 1942. godine i dugogodišnji Ministar vanjskih poslova između dva svjetska rata.

²⁰ Juan Ciubranovich, *El crimen mas grande de la historia*, Mexico, D.F. 1934.

teta za crnogorsku nezavisnost iz Bolonje profesor Antonio Baldači piše da će Borbikoniju i vladi San Marina „ostati titula vječne slave” zbog proglasa Ligi naroda u znak protesta za zločine nad Crnom Gorom i njenim narodom i navodi da Crna Gora nikada neće moći da zaboravi uzvišeni gest slavne, male države, kada je maja 1923. godine prihvatila i pomogla crnogorske junake, ostatke slavne vojske, u njihovoj želji da se pridruže braći po oružju na crnogorskim planinama koji su prolivali krv za oslobađanje svoje otadžbine. Ti junaci su u Crnoj Gori pali sa puškama u ruci, jedan protiv hiljadu, ili čame umirući po srpskim zatvorima. Njihove riječi, u tragičnom činu odlaska, na obali Jadrana, bjehu riječi blagoslova Marinu Borbikoniju, njegovim saborcima i Republici San Marino.²¹

Prvi čovjek Procrnogorskog komiteta u San Marinu je do svoje smrti bio profesor Borbikoni, a nakon njega komitet je vodio crnogorski politički emigrant i suverenista Krsto Martinović.

²¹ Paolo Amaducci, *In memoria del Prof. Marino Borbiconi*, San Marino, 1927.

Italijanski komitet za nezavisnost Crne Gore sa šedištem u Bolonji

Profesor Marino Borbikoni je intezivno sarađivao sa najaktivijim članovima Centralnog komiteta za nezavisnost Crne Gore, sa šedištem u Bolonji, čiji je predsjednik bio njegov prijatelj, univerzitetski profesor i ugledni botaničar Antonio Baldači, a među članstvom se našao i značajan broj senatora i poslanika italijanskog parlamenta. Počasni patroni komiteta su bili dr Marija Rusiecka, generalni sekretar Međunarodnog odbora za nezavisnost Crne Gore iz Ženeve²², dr Frederik Burnam²³, brigadni general iz Kanade, Gabrijel d' Anuncio²⁴

²² Međunarodni komiteta za nezavisnost Crne Gore osnovan je u Ženevi pri Birou za odbranu prava naroda, 1920. godine. Poljakinja dr Marija Rusiecka bila je inicijator osnivanja.

²³ Frederick Burnham (1870-1955) šef kanadske humanitarne misije na Balkanu tokom Prvog svjetskog rata. U bolnici u Pljevljima je vodio hirurško odjeljenje. Kralj Nikola ga je proizveo u čin počasnog brigadira crnogorske vojske i odlikovao Ordenom knjaza Danila I, Medaljom za hrabrost i Zlatnom medaljom za revnost. Posebnim ukazom je od kralja dobio i svečanu crnogorsku nošnju; O njemu vidi više: Nenad Stević, *Frederik Burnam i Crna Gora*, Cetinje-Lovćenac, 2014.

²⁴ Gabrijel d' Anuncio (1863-1938) italijanski pjesnik, dramaturg, avanturista i političar. Tokom Prvog svjetskog rata, njegova percepcija u Italiji transformisala se iz književne ličnosti u nacionalnog ratnog heroja. Kao dio italijanske nacionalističke reakcije protiv Pariske mirovne konferencije, uspostavio je kratkotrajno italijansko regenstvo Kvarnera u Rijeci sa sobom kao dućecom.

i Jovan Plamenac²⁵. Komitet je posebno bio aktivan na zbrinjavanju Crnogoraca koji su ostali u Italiji nakon raspuštanja i razoružavanja crnogorske vojske i odluke italijanske vlade da uskrati domaćinstvo crnogorskim političkim emigrantima. Komitet iz Bolonje je radio na sakupljanju humanitarne pomoći za crnogorske izbjeglice u Italiji, pisanju protesta međunarodnim organizacijama, kao i na objavljivanju publikacija o Crnoj Gori, između ostalog štampao je brošuru *Zločin Antante* i angažovao uglednog umjetnika Oresta Minarelija u prevođenju poezije kralja Nikole.

Tokom 1921. i 1922. godine komitet je aktivno učestvovao u prikupljanju sredstava, organizaciji, snimanju i distribuciji prvog crnogorskog igranog nijemog filma *Vaskrsenja ne biva bez smrti* advokata Vladimira Popovića, bivšeg ministra crnogorske vlade. U filmu koji je finansijski pomogla i kraljica Jelena Savojska, nastupili su tadašnji prvorazredni italijanski glumci, među kojima i filmska zvijezda Elena Sangro, a u pojedinim masovnim scenama sudjelovali su pripadnici crnogorske emigracije u Italiji. Popović i Baldači su političku borbu obogatili filmom, novim umjetničkim medijem, a jedan od najznačajnijih srpskih historičara filma, profesor dr Dejan Kosanović²⁶ je primijetio: „... bio je to, koliko mi je poznato, jedan od prvih pokušaja u svijetu, da se u političkoj borbi angažira i sedma umjetnost.” Sa namjerom da film na evropskoj diplomatskoj sceni promoviše i ponovo aktualizuje crnogorsko pitanje,

²⁵ Jovan Plamenac (1879-1944) crnogorski političar, jedan od vođa Božićnog ustanka 1919. godine. Ministar i predsjednik crnogorske vlade u egzilu. Politički emigrant u Francuskoj, Italiji i SAD. Kontraverzna historijska ličnost, prešao put od crnogorskog indpendiste do srpskog radikala. Priznao Kraljevinu SHS, došao u Beograd 1925. godine, dobio diplomatsku poziciju. Ubijen od strane partizana 1944. godine u okolini Cetinja.

²⁶ Dejan Kosanović (1930-2013) jugoslovenski historičar filma, reditelj i scenarista dokumentarnih i kratkometražnih filmova. Autor je 13 knjiga iz oblasti istorije filma. Kombinujući sačuvane filmske kadrove i snimljene fotografije, prof. Kosanović je 1996. godine rekonstruisao djelove filma *Vaskrsenja ne biva bez smrti* u trajanju od 30 minuta, te je ovakva verzija filma prikazivana na raznim festivalima i na crnogorskoj nacionalnoj televiziji.

planirano je da premijera filma bude u toku Denovske konferencije.²⁷ Na žalost, ta ideja nije uspjela da se realizuje, pa je film prvi put prikazan u Rimu 14. aprila 1922. godine.

Marino Borbikoni se preko Antonija Baldačija i kroz aktivnosti komiteta u Bolonji upoznao sa brojnim crnogorskim političkim emigrantima suverenističke provenijencije. Saradnju i prijateljstvo uspostavio je sa mladim intelektualcem Krstom Nikovićem²⁸, novinarom Jovanom Čubranovićem²⁹ i inženjerom Krstom Martinovićem.

Komitet u Bolonji bio je Centralni italijanski komitet za nezavisnost Crne Gore sa uspostavljenom mrežom saradnje sa odborima u Leceu, Milanu, Firenci, Đenovi i Ferari. Kao promoter crnogorskog pitanja u Italiji, profesor Baldači je vodio široku kampanju kroz univerzitetska predavanja i tribine organizovane u naučnim institucijama širom Italije, kao i kroz članke u nacionalnim novinama i časopisima, posebno u *Adriatico nostro*. Borbikonijev saborac u borbi za rješavanje crnogorskog pitanja Antonio Baldači je bio veliki prijatelj i poznavalac Crne Gore. Vodeći crnogorski istraživač Baldačijevog života i djela, istoričar Slavko Burzanović, navodi da je on u periodu od 1885. do 1910. godine najmanje 14 puta boravio u Crnoj Gori, stekavši veliki broj prijatelja, počev od vladarske porodice i državnih funkcionera, pa do običnih ljudi koje je imao priliku da upozna na putovanjima.

U Milanu je od 18. do 20. novembra 1922. godine, pod patronatom revije *Adriatico Nostro* i komiteta za crnogorsku nezavisnost iz Bolonje održan kongres za Crnu Goru pod nazivom

²⁷ Denovska konferencija je održana u periodu od 10. aprila do 19. maja 1922. godine. Predstavnici 32 države su diskutovali o ekonomskom rekonstruisanju Evrope, monetarnoj politici i odnosima sa Rusijom.

²⁸ Krsto Niković (1898-1975) crnogorski politički emigrant i publicista. U Italiji je doktorirao pravne i sociološke nauke. Živio je u Ferari.

²⁹ Detaljnije o njemu: Nenad Stevović: Crnogorski politički emigrant Jovan Čubranović, *Matica*, br. 90, 2022, str. 237-244.

„Convegno Pro Montenegro”. Kongres je vodio odbor kojim su predšedavali profesor Antonio Baldači i Erkole Arturo Mareskoti³⁰, urednik revije *Adriatico Nostro*, a članovi su, pored ostalih, bili i profesor Marino Borbikoni, predsjednik procrnogorskog komiteta iz San Marina i Onofrio Fratori³¹, kapetan regent San Marina. Na kongresu su učestvovali i predstavnici italijanskih komiteta za crnogorsku nezavisnost iz Bolonje, Lecea, Denove, Milana, Fiume i Ferare, Međunarodnog komiteta za nezavisnost Crne Gore iz Ženeve, generalni konzuli Crne Gore iz Milana, Barija, Venecije, Brindizija i Bolonje, delegat Crne Gore u Sjedinjenim Američkim Državama, predstavnik Saveza crnogorskih odbora u SAD i značajan broj italijanskih intelektualaca. Crnogorske emigrante u Italiji zastupao je novinar i publicista Jovan Čubranović.

Čitav radni i veliki dio životnog vijeka Antonija Baldačija obilježila je Crna Gora. Upoznao je njenu prirodu, ljude, njenu istoriju, privredni i politički život. Dao je veliki doprinos poznavanju njene flore. Podsticao je i druge da se bave Crnom Gorom, ne samo u naučnom pogledu, već i u domenu privrede. Bio je promoter ideje da Crna Gora predstavlja vrata Balkana, odnosno polazište italijanske ekonomske i političke ekspanzije na ovom prostoru. Baldačijevi naučni radovi i publicistički tekstovi na crnogorske teme su visoko vrednovani i uvažavani u vrijeme kada su nastali, a i danas predstavljaju relevantnu naučnu materiju i istorijsku građu. Naučnoj javnosti još je malo poznata njegova arhivska zaostavština u kojoj je pohranjeno obilje činjenica značajnih za upoznavanje ne samo Baldačijevih „crnogorskih aktivnosti”, već i za sagledavanje italijansko-crnogorskih privrednih i političkih odnosa u širokom

³⁰ Erkole Arturo Mareskoti (Ercole Arturo Marescotti 1866-1928) muzički kritičar, kompozitor i novinar. Urednik časopisa *Adriatico Nostro*

³¹ Onofrio Fratori (Onofrio Frattori) je političar iz San Marina koji je služio kao kapetan regent, što je jedan od dva šefa države Republike San Marino koji se biraju svakih šest mjeseci. Dužnost kapetana regenta je vršio 5 puta (1902, 1905, 1911, 1916. i 1922. godine)

vremenskom rasponu počev od osamdesetih godina XIX vijeka pa do četrdesetih godina XX vijeka.³²

Antonio Baldači (1867-1950)

³² S. Burzanović, *Antonio Baldacci e il Montenegro*, *Contesti adriatici – studi di italianistica comparata*, a cura di V. Kilibarda, J. Vučo, Molise, 2008, str. 87.

Marino Borbikoni i Krsto Martinović, saborci i prijatelji

Saborac po crnogorskom pitanju i prijatelj Marina Borbikoni-ja je bio inženjer Krsto Martinović, politički emigrant i oficir kraljevske crnogorske vojske. Njihovo prijateljstvo je započeto u Bolonji, a upoznao ih je zajednički prijatelj profesor Antonio Baldači.

Martinović je nakon potpisivanja Rapalskog ugovora i tajnih dogovora između vlada Kraljevine Italije i Kraljevine SHS, kritikovao italijansku politiku Đoliti-Sforca prema crnogorskom pitanju i zalagao se za opstanak crnogorske vojske u Gaeti. Zbog ovakvih stavova, kao i uticaja koji je imao među crnogorskom emigracijom, ministar Karlo Sforca je naredio 18. juna 1921. godine da se u najvećoj tajnosti iz Italije proćeraju Krsto Martinović i njegovi istomišljenici Vladimir Đ. Popović, Savo Petrović i Krsto Bajković. Ne željeći da se vrati u Crnu Goru, koja nije bila onakva za kakvu se borio, inženjer Krsto Martinović se na poziv Marina Borbikoni-ja stacionirao u San Marinu, odakle je nastavio politički da djeluje i bori se za Crnu Goru i njenu nezavisnost.

Biograf Marina Borbikonija, bivši kapetan regent Marino Valdes Franciosi piše: „Borbikoni je pružio utočište u svom domu herojskom pukovniku, inženjeru po struci Krstu Martinoviću”³³.

Bivši kapetan regent San Marina Onofrio Fatori, savremenik i prijatelj Marina Borbikonija, u tekstu povodom njegove smrti piše da se pokojni profesor kao predsjednik procrnogorskog komiteta do posljednjeg dana života neumorno borio za pogaženo pravo crnogorskog mučeničkog i prevarenog naroda i navodi: „Zajedno sa mnom i svim građanima San Marina, svjedok njegovog herojstva bio je Crnogorac, inženjer po struci i komandir Krsto Martinović, kojeg je primio u svojoj kući i sa kojim je dijelio hljeb na zajedničkoj trpezi i zajedničku bol.”³⁴

Crnogorski emigrant Krsto Martinović je bio poliglota, između ostalih govorio je tečno i italijanski jezik. Odmah se uključio u rad procrnogorskog komiteta, a prijateljstvo sa Borbikonijem omogućilo mu je ulazak u visoko društvo i komunikaciju sa političkim i kulturnim establišmentom San Marina. Objavljivao je brojne članke na italijanskom i drugim jezicima, objašnjavajući zavjeru protiv kralja Nikole i nečasne postupke srpske Vrhovne komande i aktuelizovao crnogorsko pitanje zalažući se za nezavisnost svoje domovine. Nakon što je Marino Borbikoni iznenadno preminuo 1925. godine, njegovu misiju u procrnogorskom komitetu preuzeo je Martinović, vodeći snažnu političku i propagandnu borbu za slobodnu i nezavisnu Crnu Goru, a protiv velikosrpske okupacije i politike unitarne Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je 1929. godine formalno promijenila ime u Kraljevina Jugoslavija.

³³ Marino Valdes Franciosi, *Marino Borbiconi*, San Marino, 1966. str. 16.

³⁴ Onofrio Fattori, *In morte dell' Prof. Grand' Uff Marino Barbiconi*, Libertas Perpetua - Museum, San Marino, 1926.

Krsto Vukov Martinović (1864-1933)

O Martinovićevoj upornoj političkoj borbi za Crnu Goru govori i povjerljiva depeša³⁵ Stalne delegacije Kraljevine Jugoslavije pri Društvu naroda u Ženevi upućena 19. avgusta 1931. godine Političkom odjeljenju Ministarstva inostranih poslova u Beogra-

³⁵ AJ, Delegacija, pov. br. 888, f. 48, dos. 8.

du. U opširnom dokumentu „Akcija crnogorskog emigranta Krsta Martinovića kod Društva naroda” koji potpisuje sekretar Ivo Andrić³⁶, između ostalog se navodi: *„Kraljevskoj stalnoj delegaciji čast je izvestiti Ministarstvo, da je crnogorski emigrant Krsto Martinović iz San-Marina uputio u posljednje vreme Sekretarijatu Društva Naroda čitav niz protesta protiv naše Kraljevine, a za „samostalnost i slobodu” Crne Gore. U dosijeu crnogorskih protesta, u Političkoj Sekciji Sekretarijata, nalazi se 17 Martinovićevih predstavlki samo iz 1931. godine”*.

Krsto Vukov Martinović je rođen 1864. godine u Bajicama nadomak crnogorske prijestonice Cetinja. Kao stipendista kralja Nikole školovao se u Italiji. U Trstu je završio inženjerijsku školu, nakon toga 1893. odlazi u Rusiju na dalje školovanje. Učesnik je rusko-japanskog rata 1904-1905. godine. Naročito se istakao u pomorskim borbama od Baltičkog mora do Dalekog Istoka. Za podvige u ovom ratu odlikovan je sa više visokih ruskih odlikovanja. Kada je Crna Gora zaratila sa Osmanskim carstvom 1912. godine, vraća se da pomogne Crnoj Gori, učestvuje u Prvom balkanskom ratu 1912-13. godine. Učesnik je Prvog svjetskog rata 1914-16. godine kao komandant crnogorskih brodova. U ovom ratu komandovao je brodom „Pjesnik” koji je obezbjeđivao crnogorski transport od Valone do Bojane od napada kačaka³⁷ i austrijskih sumarena. Čuvena je njegova odbrana transporta na Bojani od kačaka za što je odlikovan lično od kralja Nikole „Zlatnom medaljom za hrabrost” tj. Obilica medaljom. Uoči kapitulacije Crne Gore bio je komandant konvoja brodova, koji su za potrebe crnogorske vojske prenosili hranu i drugi materijal, saobraćali su na relaciji Medova - Skadarsko jezero. Prilikom odlaska kralja Nikole sa svitom

³⁶ Ivo Andrić (1892-1975) jugoslovenski književnik i diplomata Kraljevine Jugoslavije u Rimu, Bukureštu, Gracu, Parizu, Madridu, Briselu, Ženevi i Berlinu. Nobelovu nagradu za književnost dobio 1961. godine.

³⁷ Albanski pobunjenici

iz Crne Gore, 20. januara 1916. godine, povezao ih je do Medove. Zarobljen je 3 dana kasnije od strane austrougarske vojske. U zarobljeništvu se nalazio do kraja 1918. godine. Učesnik je Božićnog ustanka 1919. godine, a nakon njegovog sloma zajedno sa Krstom Popovićem odlazi za Italiju. Kada je krajem 1920. godine postavljena nova formacija Štaba u komandi crnogorske vojske u Gaeti, kao inženjerski komandir Krsto Martinović je bio načelnik Saobraćajnog odjeljenja. Kao dobar poznavalac prilika, jezika i blizak dinastiji Petrović-Njegoš najčešće je boravio i djelovao u Rimu. Jedno vrijeme, naročito tokom 1920. godine bio je ličnost od posebnog povjerenja Jovana Plamenca, jedan od njegovih najbližih političkih saradnika. Kao predstavnik crnogorske Vlade, zajedno sa Milanom Krljevićem³⁸ i Božom Krivokapićem³⁹, pregovarao je, na proljeće 1920. godine, sa Gabrijelom d' Anuncijem u vezi upada njegovih legionara i crnogorskih trupa u Crnu Goru u cilju pokušaja njenog oslobađanja, međutim ovi pregovori su propali. Od druge polovine 1921. godine razišao se sa Jovanom Plamencom zbog njegovih namjera da prihvati ponudu jugoslovenskih vlasti i oštro ga kritikovao. Bio je član uprave Crnogorske stranke seljaka i radnika (osnovane 1923. godine). Često je pisao članke u detroitskom listu „Crnogorski glasnik”, naročito u periodu 1923-26. godine. Bliski je saradnik Međunarodnog komiteta za obnovu Crne Gore i njegovim istaknutim predstavnicima, kao i sa crnogorskom emigracijom u Evropi, Južnoj i Sjevernoj Americi. Usko

³⁸ Milan Krljević, major crnogorske vojske, aktivan na organizovanju crnogorske vojske u egzilu i prvi njen komandant u Ferari 1919. godine. Član Glavnog štaba Komande crnogorskih trupa u Gaeti 1919-1921, činovnik Ministarstva vojnog crnogorske vlade u izbjeglištvu. Kasnije politički emigrant u Francuskoj, vlasnik i urednik časopisa *Jugoslovenske pariske novine*.

³⁹ Božidar Vukov Krivokapić, crnogorski patriota, student Pravnog fakulteta u Rimu. Jedan od organizatora ustaničkog komiteta u Bolonji početkom 1919. godine radi vojnog upada u Crnu Goru, sa ciljem da se pomogne ustanička borba u domovini.

je sarađivao i sa Nikolom Petanovićem⁴⁰, urednikom lista „Crnogorsko ogledalo” iz San Franciska. Održavao je komunikaciju sa crnogorskom političkom emigracijom u Sovjetskom Savezu, prije svega sa brigadirom Ivanom Bulatovićem⁴¹. Takođe je sarađivao sa makedonskim, bugarskim i hrvatskim emigrantskim krugovima. Ostao je dosljedan svojim ideološkim i političkim ubjeđenjima, nastavio je i u egzilu borbu za pravo, čast i slobodu Crne Gore i u vremenu kada je ta borba, sa stanovišta real-politike, bila osuđena na propast. Nikada se nije vratio u Crnu Goru, kojoj je ostao vjeran do kraja. Umro je 26. maja 1933. godine u San Marinu, tamo je i sahranjen. Nekrolog mu je izašao u listu „Cetinjski odjek”, u kojem se između ostaloga kaže: *„U San Marinu 26. maja je umrla jedna markantna figura Crne Gore. On nije bio čovjek koji mijenja vjere niti ideje, već je bio dosledan svakoj riječi koja je iz njegovih usta izašla, a još više ideji”*.⁴²

⁴⁰ Nikola Petanović (1892-1932) intelektualac, publicista, istaknuti emigrant i borac za crnogorsku nezavisnost. Rođen je u Podgoru (Crmnica), sa nepunih 20 godina otišao je za Ameriku đe je ostao do kraja života. Godine 1927. pokreće časopis *Crnogorsko ogledalo* (Montenegrin Mirror) i u San Francisku osniva Odbor za suverenu i samostalnu Crnu Goru.

⁴¹ Ivan Bulatović (1872-1943) brigadir crnogorske vojske. Jedan od vođa Božićnog ustanka. Bio na čelu ustanika i komita iz crnogorskog plemena Rovca u periodu 1918-20. godine. Između dva rata politički emigrant u Sovjetskom savezu.

⁴² Srđa Martinović, *Bajički vijenac*, Podgorica, 2021. str. 283-291.

Saradnja sa političkim emigrantom Jovanom Čubranovićem

Marino Borbikoni je podržavao, sarađivao i bio prijatelj sa velikim brojem crnogorskih emigranata koji su ispoljavali političku aktivnost u cilju obnove crnogorske nezavisnosti. Među njima i sa novinarom i publicistom Jovanom Čubranovićem, sa kojim se upoznao u Bolonji.

Nakon sloma crnogorske vojske i kapitulacije Crne Gore, Jovan Čubranović se sklonio u Italiju i vojno angažovao u mornarici te kraljevine, đe je pokazao hrabrost i zaradio Krst za ratne zasluge. Raspoređen je pri specijalnoj komandi u Valoni sa kojom je rukovodio viceadmiral Enriko Milo (Enrico Millo), čiji ratni cilj je bio da napadne austro-ugarsku vojsku i oslobodi Bokokotorski zaliv i Crnu Goru od okupacije Habsburga.

Po završetku rata, Jovan Čubranović je u Italiji bio aktivan član Komiteta za nezavisnost Crne Gore iz Bolonje koji je predvodio prof. dr Antonio Baldači sa kojim je imao složene odnose, ali i porodične veze imajući u vidu da je bio vjerenik njegove kćerke Laure.⁴³

⁴³ Cvijeta Brajičić, Slavko Burzanović, *Crnogorska pisma u arhivu Antonija Baldačija*, Istorijski zapisi, Podgorica, 3-4/2017.

Jovan Čubranović

Iz tri autentična pisma, vidi se sinhronizovano djelovanje dva prijateljska komiteta za nezavisnost Crne Gore, iz Bolonje i San Marina, prilikom Čubranovićevog odlaska za Irsku đe je vodio

propagandne aktivnosti za crnogorsku stvar i intezivno sarađivao sa Komitetom za odbranu Crne Gore iz Dablina.

Profesor Marino Borbikoni, predsjednik pro-crnogorskog komiteta iz San Marina, uputio je po Čubranoviću pismo, datirano 9. septembra 1924. godine, sekretaru kabineta predsjednika Slobodne Irske sljedeće sadržine:

„Postovani Gospodine Sekretare, iz bratskog komiteta iz Bolonje, na čijem čelu se nalazi poznati naučnik i istraživač Crne Gore, profesor Antonio Baldači sa Narodne Akademije Nauka, saopšteno nam je da će NJ. E. Predsjednik Slobodne države Irske, sa pažnjom proučiti situaciju u Crnoj Gori prema kojoj i naša mala Republika takođe ima veoma jak interes za solidarnost u odbrani prava malih naroda u ovim nesnosnim vremenima imperijalizma. Molimo Vaše Gospodstvo da prenese Nj. Ekselenciji našu najiskreniju zahvalnost za plemenita osećanja prema mučeničkoj Crnoj Gori, u nadi da će napori Nj. Ekselencije pomoći da se nešto promijeni i pokrene sa mrtve tačke u ovoj trenutno beznadežnoj situaciji u kojoj se nalazi Crna Gora, u kojoj se odigrava jedan od najgrubljih scenarija ljudskog zločina na planeti zemlji. Čast nam je da Vam uputimo ovo pismo preko našeg vjernog prijatelja gospodina Jovana Čubranovića, crnogorskog prognanika, patriote i velikog vjernika, dostojnog apsolutnog povjerenja. On izričito putuje u Irsku radi širenja propagande za svoju namučenu Domovinu i bićemo ponosni ako nam tamo budu olakšali posao podržavši misiju koju Čubranović ima namjeru da sprovede. Sa dubokim poštovanjem, Predsjednik Marino Borbikoni.”⁴⁴

Italijanski Komitet za Nezavisnost Crne Gore sa sedištem u Bolonji uputio je 22. novembra 1924. godine pismo ministru vanjskih poslova Irske Desmondu Fitzeraldu: *„Ekselencijo, naš Odbor ima čast da moli V. E. da dobrovoljno primi gospodina Jovana Čubranovića, crnogorskog borca i patriotu, odlikovanog ratnim*

⁴⁴ UCD Archives, Desmond and Mabel FitzGerald Papers, Dublin, Ireland

krstom italijanske mornarice, građanina jakog temperamenta i dostojnog svake pohvale za dobrotvorna djela koja će Vam on sam objasniti na osnovu ličnih iskustava kroz koje prolazi njegova nesrećna nacija. Nijedna zemlja na svijetu bolje od Irske ne može razumjeti strahote koje je neprijatelj počinio u Crnoj Gori, uništavajući i ubijajući već 6 godina do danas, što se možda nikada u istoriji nije dogodilo. Crna Gora je pod najbrutalnijim ratnim zakonom, zarobljeni su sa svih strana dok čovječanstvo gotovo u potpunosti zanemaruje brojne zločine koje počinjavaju Srbi nad njima od dana kad su ih napali prevarom uz pomoć država koje ostvaruju i gledaju lične interese. Tom malom herojskom narodu, jedina briga i interes do kojeg im je stalo jeste sloboda. Ekselencijo, gospodin Čubranović će moći lično da Vas informiše o civilizacijskoj sramoti koja se dešava na planinama Crne Gore. Ako budete željeli da ga saslušate, bićemo Vam neizmjenno zahvalni. Možda će Crna Gora, ako V.E. bude prihvatila, od danas naći svoj pravi put ka spasenju. Postovana Ekselencijo, prihvatite moju privrženost i osećaj dubokog poštovanja prema Vašoj Ekselenciji. Ettore Mazzoni, generalni sekretar.”⁴⁵

Datirano istog dana kao i pismo Italijanskog komiteta za Crnu Goru, 22. novembra 1924. godine, ministru vanjskih poslova Slobodne Države Irske pismo je na memorandumu Narodne Akademije Nauka, Institut u Bolonji, odsek fizika, uputio i profesor Antonio Baldači: „Patriota crnogorski, gospodin Jovan Čubranović, nas je obavijestio o tome kako je bio prihvaćen u slobodnoj i herojskoj Irskoj. Naša pretpostavka da će Crna Gora u Irskoj naći brojne i odvažne sagovornike se obistinila, tako da sa ponosom pozdravljamo vašu mladu slobodnu naciju koja proizilazi iz najstarije civilizacije. Zelenom ostrvu je upućena naša najiskrenija želja da se postavi na čelo oslobodilačkog pokreta od dana varvarskog ugnjetavanja najmanjeg i najstarijeg naroda na svijetu, Crnogoraca. Kada se pravo djelo vodi

⁴⁵ Isto

REPUBBLICA DI SAN MARINO

COMITATO CITTADINO

PRO - MONTENEGRO

Repubblica di San Marino 9 Settembre

1924

Illmo Signor Segretario,

Il Comitato Confratello di Bologna a capo del quale si trova il vecchio e conosciuto studioso del Montenegro, prof. Antonio Baldacci da quella R. Accademia delle Scienze, ci diede notizia che S. E. il Presidente del Libero Stato d'Irlanda avrebbe studiato con simpatia la questione montenegrina cui è rivolto anche da questa nostra piccola Repubblica il più vivo interessamento di solidarietà per la difesa dei diritti delle piccole nazioni in questi tempi calamitosi di imperialismo.

Noi preghiamo V.S.I. di esporre da parte nostra a S. E. il Presidente la nostra più profonda gratitudine per i suoi nobili sentimenti verso il Montenegro martire, augurando che gli sforzi di S. E. possano contribuire a togliere dal punto morto in cui essa si trova la questione montenegrina involge in se uno dei più grandi delitti che siano stati commessi sulla terra.

Abbiamo l'onore di presentare questa lettera col mezzo del nostro amico e protetto Signor Giovanni Ciubranovich, suddito montenegrino esule, patriota di grande fede e meritevole di ogni fiducia. Egli si reca espressamente in Irlanda per la propaganda per la sua povera patria e noi saremo orgogliosi se Ella potrà facilitargli il lavoro che intende svolgere.

Con profondo ossequio

IL PRESIDENTE

AL SIGNOR

SEGRETARIO PARTICOLARE

DI S. E. IL PRESIDENTE

DELLO STATO LIBERO D'IRLANDA

DUBLINO

ošećanjima, pravdom i istinom, dolazi se do uspjeha. Živjela Irska! I neka je ovaj plemeniti narod, koga će svijet voljeti kroz vjekove, vodič siromašnoj Crnoj Gori. Neka siromašni narod Crne Gore, žrtva rata i mira, ali prije svega žrtva sramotnog profiterstva koje bijesni na Kontinentu, blagosilja Zeleno ostrvo koje se osluhnulo na njihov mučni glas i priteklo im u pomoć, izvlačeći ih od dželata. Naš Odbor čine slobodni građani, prije svega nezavisni, koji rade isključivo za pravedne, iskrene i visoke ideale, bez bilo kojih drugih interesa koji nijesu u interesu Zakona i Pravde. Gospodin Čubranović je predstavnik od apsolutnog povjerenja našeg Odbora, na kojeg se osvrćemo zbog njegovog poštenja i ljudskosti i zbog njegovog organizatorskog duha; posebno zbog njegove velike vjere, njegove upornosti u borbi i za lična požrtvovanja s namjerom da pomogne svojoj nesrećnoj domovini. Molimo Vas dozvolite da Vaša Ekselencija preporuči i podrži gospodina Jovana Čubranovića, crnogorskog prognanika, koga smatram jednim od istinskih i iskrenih predstavnika svoje siromašne Nacije. Uz Vašu zaštitu, poštovana Ekselencijo, gospodin Čubranović će moći da bude od koristi svojoj Državi, a Irska neće ništa izgubiti ako podrži nezavisnost Crne Gore. Od gospodina Čubranovića Vaša Ekselencija će biti informisana o svim strahotama koje Srbi vrše već 6 godina na prostorima Crne Gore, a takođe će imati i detaljan izvještaj o gorkom ratu koji se i dalje vatreno vodi na neosvojivim planinama Crne Gore. Ekselencijo, primite naše najiskrenije pohvale i duboko poštovanje koje vam sa iskrenošću iskazujem iz Bolonje, drijevnog grada Zakona osvijetljenog štitom čiji moto je "Libertas". Prof. dr Antonio Baldači".⁴⁶

Jovan Čubranović je svoje radove publikovao u Italiji, Švajcarskoj, Belgiji, Francuskoj, Engleskoj, Irskoj... kao novinar bio je dopisnik više evropskih novinskih agencija, a propagandu za crnogorsku stvar vodio je širom Evrope, pa sve do Latinske Amerike

⁴⁶ Isto

i Kariba. Poznati kubanski novinar Pablo de la Torriente Brau⁴⁷ u tekstu pod naslovom „*Gnusni svijet diplomatije i rat*“, objavljenom u dnevnom listu *Ahora* iz Havane 1934. godine, za Čubranovića kaže da je „*crnogorski novinar i ratnik, koji otkriva licemjerje i varvarstvo Saveznika i grozote koje je pretrpio njegov narod*“. Predstavlja ga kao neobičnog čovjeka, koji dobro govori italijanski jezik, da je bio prijatelj Ejmona de Varele⁴⁸ (*Éamon de Valera*) i Gabrijela D’Anuncija; da ima u tijelu dva metka iz Evropskog rata kao uspomenu na borbe na italijanskim i crnogorskim frontovima; da je potrošio svo bogatstvo kako bi razotkrio svijetu kukavično licemjerje koje su počinile velike savezničke snage prema njegovom malom a junačkom narodu, i da ide svijetom kao neumorni hodočasnik koji propovijeda i širi ideju: ideju slobode crnogorskog naroda koji, kao ptica kvecal iz Gvatemale, radije umire nego da živi u zarobljeništvu.

⁴⁷ Pablo de la Torriente Brau (1931-1936) kubanski pisac, novinar i vojnik. Poginuo u Španskom građanskom ratu kao ratni dopisnik i borac protiv Frankovog režima.

⁴⁸ Ejmon de Valera (1882-1975) irski političar i patriota. Aktivan revolucionar od 1913. godine, predsjednik Šin Fejna (Sinn Féin) 1917. godine, osnivač stranke Fijana Fajl (Fianna Fáil) 1926. godine. Premijer Irske 1932-48, 1951-54, 1957-59. Predsjednik Irske 1959-73. Intelektualac, kancelar Nacionalnog univerziteta Irske 1921. godine.

Međunarodni komitet za crnogorsku nezavisnost sa šedištem u Njujorku

Marino Borbikoni je bio aktivan u borbi za rješavanje crnogorskog pitanja i van granica Republike San Marina i Kraljevine Italije. Bio je istaknuti član Međunarodnog komiteta za crnogorsku nezavisnost u Njujorku zajedno sa uglednim intelektualcima, političarima i naučnicima svjetskog nivoa, iskrenim zagovornicima pravde za Crnu Goru. Te ličnosti sa impozantnim biografijama i ostvarenim profesionalnim karijerama su se za Crnu Goru borile bez ikakve naknade, trošeći sopstvena sredstva, vrijeme i energiju.

Podjele, sukobi i trvenja u crnogorskoj emigraciji, nakon završetka Prvog svjetskog rata, motivisali su inostrane prijatelje Crne Gore širom svijeta da pokušaju pokrenuti crnogorsko pitanje bez Crnogoraca. Luiđi Kriskuolo⁴⁹ (*Luigi Criscuolo*), opunomoćeni crnogorski konzul u Njujorku, početkom 1924. godine, osnovao je Međunarodni komitet za crnogorsku nezavisnost sa šedištem u tom gradu. Luiđi Kriskuolo je bio delegat posljednje crnogorske vlade formirane de-

⁴⁹ Luiđi Kriskuolo (1887-1957) Amerikanac italijanskog porijekla, investicioni bankar i publicista. Autor knjige *Pravo Crne Gore na život* (*Montenegro's Right to Live*) objavljene u Njujorku 1928. godine.

kretom regentkinje kraljice Milene Petrović-Njegoš. U Međunarodni komitet za crnogorsku nezavisnost su ušli najagilniji predsjednici komiteta iz raznih evropskih država, poznati naučnici, publicisti i filantropi. Profesor Marino Borbikoni je u njemu od prvoga dana, a članovi su bili i dr Aleksandar Divajn, počasni konzul Crne Gore u Londonu; prof. Antonio Baldači, predsjednik italijanskog nacionalnog komiteta za Crnu Goru; brigadni general Frederik Burnam, predsjednik Bijelog krsta Kanade; dr Rene Klaparede, psiholog i publicista iz Ženeve; dr Sven Hedin, geograf iz Stokholma; dr Kurt Hasert, filozof iz Drezdena; Mendes Da Kosta, bivši počasni konzul Crne Gore u Amsterdamu; M. Le Comte Simon, predsjednik Belgijskog komiteta za Crnu Goru; Eugen Korivo, bivši počasni konzul Crne Gore u Kvebeku; Viti Voren, američki arhitekta; Fridtjof Nansen, norveški naučnik; lord Sajdenhem i Ronald Meknil, poslanici britanskog parlamenta i drugi. Razočarani podjelama u crnogorskoj emigraciji, političkim frakcijama, ljubomorom i pizmom između lidera crnogorske emigracije i osnovanom sumnjom da pojedine crnogorske vođe koriste navodnu borbu za crnogorsku stvar za pribavljane lične materijalne koristi, moto Komiteta je bio: *Prijatelji Crne Gore odbacuju političke frakcije*. Ovaj reprezentativan skup svjetskih intelektualaca je, pored zahtjeva koji su upućivani Ligi naroda, objavljivao tekstove, proglase i plakate upozoravajući svjetsku javnost na represiju u Crnoj Gori.⁵⁰

Luidi Kriskuolo, svakako jedna od ključnih ličnosti u dotadašnjem crnogorskom pokretu u Americi, nastavio je sa javnim zastupanjem ideje o obnovi crnogorske države. Zvanični organ komiteta za crnogorsku nezavisnost postao je list „Montenegro”. Cilj lista, čiji je izdavač i urednik bio Kriskuolo bio je „da se pomogne crnogorskom narodu da dobije pravo na samoopredjeljenje”.⁵¹

⁵⁰ Šerbo Rastoder, *Crna Gora u egzilu 1918-1924*, knj. I, Podgorica, 2004.

⁵¹ Vesna Đikanović, *Crnogorska politička emigracija u Sjedinjenim Američkim Državama (1922-1924) – aktivnosti i jugoslovenski odgovori*, Istorijski zapisi, 3-4/2019, Podgorica; AJ, 371-79-102, P. Br. 74, Predmet: Crnogorska propaganda u SAD, 6. avgust 1924.

Luidi Kriskuolo (1887-1957)

U proglasu Komiteta za odbranu crnogorske nezavisnosti od 27. januara 1924. godine, između ostalog se navodi: „*Nema sumnje*

da su Srbijanci zlostavljali i da još uvijek zlostavljaju Crnogorce i da koriste svoj uticaj u svim zemljama kako bi ugušili crnogorsku stvar. Putnici koji su se nedavno vratili iz Crne Gore svjedoče o bijedi ljudi koje neprekidno napada srbijanska vojska. Međutim, činjenica je da su vođe Crnogoraca u Parizu najodgovornije za neuspješan ishod svojih pregovora. Oni su više smišljali intrige i sukobljavanja nego što su se obraćali sudu javnog mnjenja, kao što su to uradili Srbijanci, koji su bili sposobniji, a naravno imali su i francusku podršku. Najveća žrtva ovoga je narod Crne Gore. Komitet će tražiti od Lige naroda plebiscit u Crnoj Gori, ali će prije toga insistirati da srbijanske vojne i civilne vlasti napušte crnogorsku teritoriju. Ako plebiscit pokaže da narod želi svoju autonomiju, od Lige će se tražiti da imenuje komisiju koja će organizovati vladinu strukturu i povratiti poredak i blagostanje, kao što je to slučaj sa Austrijom. Ukoliko se Crna Gora oslobodi srbijanske dominacije, ona će imati dovoljno sredstava da obezbijedi dolično samoozdržavanje u kratkom vremenskom roku preko svojih prijatelja. Crna Gora ima šume, rude, vodnu snagu i luke koji se mogu dalje razvijati. Amerikancima će biti ponuđene ove mogućnosti. Crna Gora ima svako moralno i rasno pravo na posebnu egzistenciju ukoliko to narod želi. Ona je bila saveznik u prošlom ratu, prva koja se pridružila Srbiji. Njen narod prije očekuje pomoć od zapada, od Amerike, nego od Moskve.”

Grupa od jedanaest crnogorskih komita, heroja, boraca za pravo, čast i slobodu Crne Gore poginula je, 28. decembra 1923. godine, u žestokoj oružanoj borbi sa srpskim okupacionim vojnim i žandarmerijskim formacijama. Nakon pogibije, njihova izmasakrirana tijela su položena na snijegu ispred crkve Svetog Vasilija Ostroškog u Nikšiću. Ubice su se slikale iznad tijela svojih žrtava i tako ovjekovječile svoj zločin. Tu klasičnu okupatorsku fotografiju horornog karaktera objavio je beogradski „Ilustrovani list” od 20.

januara 1924. godine, u broju 3 na 2. strani. Jezivu sliku ubijenih crnogorskih komita prenio je i engleski list „Dejli grefik”.⁵²

Povodom ubistva jedanaest komita u Šćepan dolu u selu Ru-bež kod Nikšića, Komitet za crnogorsku nezavisnost iz Njujorka je 6. marta 1924. godine objavio proglas pod naslovom „Pacifikacija Crne Gore od strane Srbije” u kome se navodi da je propratnu fotografiju komitetu dostavio dr Aleks Divajn iz Vinčestera u Engleskoj i da ta fotografija govori istinitije od svih falsifikovanih balkanskih izvještaja o stanju u Crnoj Gori. U proglasu se između ostalog navodi: *„Druga figura u nizu je Savo Raspopović, čovjek veoma dobrog karaktera, istinski patriota i vođa pokreta za borbu za slobodu Crne Gore. Lokacija đe su ovi ljudi ubijeni je Nikšić, sa Sabornom crkvom u pozadini. Određena je nagrada od 100.000 dinara po glavi svakog crnogorskog ustanika, koja se uplaćuje istog dana kada se ustanici ubiju ili zarobe, a potkazivaču je garantovano apsolutno povjerenje. Zanimljivo je napomenuti da se zna, iz izvora za koje se vjeruje da su pouzdani, da, dok određene samozvane patriote prikupljaju novac u Sjedinjenim Američkim Državama, nijedan cent ovih prikupljenih sredstava nije stigao u Crnu Goru. Da su sredstva stigla ovamo, vjerovatno se gore navedena tragedija ne bi ni dogodila. Mole se Amerikanci da ovaj cirkular pošalju svom kongresmenu i da ga pitaju da li će Amerika ostati slijepa na tretman prema jednoj od saveznica”*

U Memoradumu Komiteta za crnogorsku nezavisnost, koji je proslijeđen predsjedniku i članovima Skupštine Lige naroda u Ženevi 15. septembra 1924. godine, jedanaest svjetskih intelektualaca, među kojima i profesor Marino Borbikoni, opisuju teško stanje i bijedan život u Crnoj Gori nakon nasilne srbijanske okupacije u decembru 1918. godine. U Memorandumu se navodi: *„Prošlo je skoro šest godina od kada je na pitanje nezavisnosti Crne Gore prvi put skrenuta pažnja naroda svijeta. Do sada, sile nijesu pronašle nikakvo*

⁵² Novak Adžić, *Crnogorski heroji Savo Raspopović i Petar Zvicer*, Cetinje, 2003, str. 153.

rješenje, niti se čini kakav pokušaj da se ono nađe. Službenici „de jure” vlade Crne Gore i građana raznih zemalja svijeta koji su zainteresovani da vide da se ovaj kriminalni čin protiv međunarodnog zakona ispravlja mnogo su puta iznosili crnogorsko pitanje pred vašu cijenjenu skupštinu. U svjetlu fakta da je vaša cijenjena skupština s vremena na vrijeme bila u punoj mjeri informisana o situaciji u Crnoj Gori i da, stoga, posедуje sve činjenice u vezi sa nasilnom aneksijom Crne Gore od strane Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, ovđe neće biti pokušaja da se nabroje brojni razlozi za sadašnje razmatranje slučaja. Dosta je ako se kaže da su bijedni uslovi koji vladaju u Crnoj Gori od trenutka kad se desila nasilna srbijanska okupacija u decembru 1918. sada opšte poznati u svim uredima kancelara Evrope i u vladinim krugovima u zemljama Ševerne i Južne Amerike. O crnogorskom pitanju raspravljano je u parlamentima Velike Britanije, Italije, Francuske i drugih zemalja i iziskivalo je pažnju komiteta i pojedinaca u Engleskoj, Francuskoj, Belgiji, Italiji, Kanadi, Švajcarskoj, Holandiji, Švedskoj i Sjedinjenim Američkim Državama, kao i u Republici San Marino. Nema popuštanja u praksi Srbijanaca da zatvaraju, vrše torturu i ubistva crnogorskih muškaraca, maltretiraju, pa čak i napastvuju žene, progone starce, samo zato što su odbili da se zakunu na vjernost novoj kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i što istrajavaju u svojim tvrdnjama da su Crnogorci i da suverena prava njihove zemlje ne smiju da se narušavaju. Ovaj komitet je skrenuo pažnju na ova ubistva Crnogoraca američkom Crvenom krstu u Vašingtonu, kao i Međunarodnom Crvenom krstu u Ženevi, posebno pominjući skorašnje slučajeve nasilja. Do sada ovome nije posvećena nikakva pažnja, osim što je potvrđivan prijem obavještenja i što su slučajeви prezentirani srbijanskom Crvenom krstu. Navodni cilj Lige naroda jeste sprječavanje rata. Godinama su oni koji se solidarišu sa težnjama crnogorskog naroda ukazivali svijetu da će nehumana politika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca prema manjinama samo voditi do još jedne borbe na Balkanu. Stav hrvatskih

separatista pod gospodinom Stjepanom Radićem, makedonskih ustanika pod Aleksandrovim, crnogorskih ustanika pod pokojnim Savom Raspopovićem, dokazuju da postoji varnica koja može zapaliti drugi rat, koji se, ako bi do njega došlo, ne bi mogao ugušiti. Liga naroda se ovim umoljava da imenuje komisiju za istraživanja uslova manjina na Balkanu, a posebno u Crnoj Gori, kako bi se utvrdila istinitost tvrdnji koje smo iznijeli, a sa ciljem sprovođenja nepristrasnog plebiscita u Crnoj Gori što je prije moguće. Ovaj komitet preporučuje da Liga naroda u cilju sprovođenja nepristrasnog istraživanja bez opstrukcija zahtijeva trenutnu evakuaciju iz Crne Gore civilnih i vojnih službenika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, sve do rezultata plebiscita koji se ovim zahtijeva. Uvjereni smo da će nepristrasan plebiscit rezultirati u korist odvajanja Crne Gore od Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i u očekivanju ovog događaja preporučujemo da Liga naroda napravi pripreme za imenovanje komesara koji bi rukovodio poslovima Crne Gore, fiskalnim, pravnim, vojnim, obrazovnim itd. Mi smo uvjereni da će, ukoliko Liga naroda preduzme hitne mjere vezano za ovaj predmet, napraviti značajnu uslugu humanosti i održavanju međunarodnog zakona. Prava naroda se moraju poštovati, a ne kršiti. Ako je moguće da male nacije budu nasilno aneksirane od strane velikih, a međunarodni tribunal kakav je Liga naroda ne daje nikakve primjedbe, to je dokaz da civilizacija propada, a ne napreduje. Ne postoji ni jedno pitanje koje bi pobudilo više povjerenja u Ligu naroda i pridobio joj mnogo hiljada sljedbenika i privrženika od hitnog rješenja pitanja nezavisnosti Crne Gore. Ovo se naročito odnosi na Sjedinjene Američke Države, đe je to pitanje već dobilo pažnju američke javnosti i jaku podršku štampe u toj zemlji, koja, shvatajući maltene bespredmetnost borbe – uprkos svemu – u mnogim slučajevima tvrdi da je nasilna aneksija Crne Gore od strane Srbije bio kriminalni čin protiv humanosti i međunarodnog zakona. Ovaj komitet sastavljen od građana i podanika Sjedinjenih Američkih Država, Kanade, Belgije, Italije, San Marina, Njemačke,

*Holandije i Švedske, ljubazno zahtijeva vaše hitno i promišljeno razmatranje ovog pitanja.”*⁵³

Ukazom regentkinje kraljice Milene Petrović Njegoš, predsjednik Međunarodnog komiteta za nezavisnost Crne Gore Luidi Kriskuola je unaprijeđen u čin komandira⁵⁴ crnogorske vojske i odlikovan visokim crnogorskim znamenjem, Ordenom knjaža Danila I, drugog stepena.⁵⁵

⁵³ Šerbo Rastoder, *Crna Gora u egzilu 1918-1924*, knj. II, Podgorica, 2004, str. 550-553.

⁵⁴ U crnogorskoj vojnoj nomenklaturi visoki vojni čin ranga potpukovnika iznad kojeg su još brigadir (general) i divizijar (divizijski general).

⁵⁵ *The New York Times*, 11. januar 1922. str. 21.; fotografija Luidi Kriskuola.

Zaključna razmatranja

Ova studija je rezultat istraživanja na osnovu dostupne arhivske građe uz korišćenje relevantne literature, koncipirana na način da se može nadograđivati novim saznanjima o ličnosti koja zasluži pažnju i poštovanje države Crne Gore i svih njenih građana. Duboka suptilnost i osećaj za pravdu uglednog intelektualca i šefa države San Marino sudbinski ga je povezala sa Crnom Gorom u trenucima njenog potiranja i stradanja, kada joj je manjkalo iskrenih i snažnih saveznika.

Marino Borbikoni je bio intelektualac uspješne akademske i državničke karijere. Na visokom nivou je bila njegova oratorska vještina, kako profesorska pred đacima, politička i prosvetiteljska pred narodom, tako i državnička. Nije bila samo egzaktna, kao nekog ko dolazi iz prirodnih nauka, nego i sa vizionarskim i proročkim prizvukom. Bio je čovjek sa jakim ličnim autoritetom i snažnim uticajem na svoje pristalice, ali i neko ko je poštovan od političkih oponenta.

Njegov stav prema crnogorskom pitanju je kristalno jasan i na liniji državne nezavisnosti i suverenog prava naroda Crne Gore da samostalno odlučuje o svojoj budućnosti. Ispoljavan je sa visokih akademskih, društveno političkih i državničkih pozicija,

u periodu koji se smatra najtežim u viševjekovnoj istoriji Crne Gore. Duboko svjestan krhkosti međunarodnog pravnog poretka, zločin nad Crnom Gorom doživljavao je lično. Za njega Crnogorci nijesu stranci, već stari znanci čija je tragika samo dublje i čvršće ispreplijetala živote ljudi u dvije male evropske države, po mnogo čemu specifične i živopisne. Ostvario je velika prijateljstva sa uglednim Crnogorcima, svojom podrškom vezao ih za sebe, a neke od njih i ugostio u svom domu na duži vremenski period.

Duboko uvjeren u ispravnost crnogorske borbe, Marino Borbikoni je svoje vrijeme, energiju i sredstva ulagao u dokazivanju nepravde počinjene državi Crnoj Gori. Postao je vatreni pristalica njene nezavisnosti, mali saveznik čija se riječ nadaleko čula. Njegovo djelovanje prevazilazi okvire Republike San Marino, Apenina i Evrope, ono je internacionalizovano na svjetskom nivou kroz aktivnosti Međunarodnog komiteta za crnogorsku nezavisnost iz Njujorka.

Misija prema Crnoj Gori nije nestala biološkim krajem Marina Borbikonija, ona i dalje živi i poručuje da borba za crnogorsku istinu i pravdu nikada neće biti usamljena, odzvanjaće u srcima njenih iskrenih prijatelja širom svijeta.

Pogovor

Nova studija poznatog crnogorskog istraživača i kulturnog radnika Nenada Stevovića posvećena je ličnosti i djelovanju istaknutog sanmarinskog intelektualca i političara Marina Borbikonija. Autor s posebnom pažnjom prati njegove ideje i aktivnosti vezane za crnogorsko pitanje, kome se Borbikoni intenzivno posvetio u zadnjim godinama svog života, u ključnoj fazi nestanka Crne Gore kao samostalne evropske države poslije Prvog svjetskog rata i uporne, s vremenom sve očajnije borbe malobrojnih pobornika crnogorskog političkog suvereniteta u emigraciji protiv bezuslovnog ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom, odnosno Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca. Radi se o prvoj političkoj biografiji ove značajne ličnosti San Marina s preloma 19. i 20. vijeka, koja analizira genezu i razvoj Borbikonijevo interesovanja za malu planinsku državu s istočne, balkanske strane Jadrana i njegov lični doprinos diplomatskoj borbi za nezavisnu Crnu Goru. Stevović rekonstruiše Borbikonijeve kontakte i oblike saradnje s crnogorskim političkim emigrantima, procnogorskim aktivistima i organizacijama širom Evrope i svijeta, kao i njegovu ličnu ulogu u nastojanjima da se uprkos konsolidaciji novonastale Kraljevine SHS crnogorsko pitanje i dalje tretira kao neriješen problem

međunarodnih odnosa, i da se i dalje skreće pažnja na alarmantan nivo demokratskih sloboda i ljudskih prava u Crnoj Gori poslije bezuslovnog ujedinjenja. Pored druge pomoći pripadnicima crnogorske suverenističke emigracije, Borbikoni je u maju 1923. odigrao važnu ulogu u zbrinjavanju preostalih pripadnika crnogorske kraljevske vojske iz Gaete u San Marinu nakon što je nova fašistička vlast u Italiji definitivno ukinula svu praktičnu i formalnu podršku crnogorskoj političkoj emigraciji.

Autor na početku studije pruža kratak ali koncizan pregled istorije i političkog sistema Republike San Marino, kao neophodan preduslov za dublje razumijevanje istorijskog okvira djelovanja Marina Borbikonija. Nenad Stevović prikazuje Borbikonija kao istaknutog predstavnika društvene, kulturne i političke elite male i vjekovne sanmarinske republike, koji je prirodno bio uključen i u društveni i kulturni život susjedne, mlade, velike i ujedinjene Kraljevine Italije. Pored intelektualnog djelovanja, Borbikoni je tokom svog života nekoliko puta obavljao najvažniju dužnost kapetana-regenta, odnosno glave države, s mandatom koji tradicionalno traje pola godine. Ova politička pozicija omogućila mu je da aktivnosti u korist aktualizacije i internacionalizacije crnogorskog pitanja razvija na visokom međunarodnom nivou, uključujući slanje zvaničnih memoranduma i protesta relevantnim međunarodnim organizacijama kao i uspostavljanje veza pripadnika crnogorske suverenističke emigracije s predstavnicima drugih evropskih država. Jedan primjer od većeg broga zanimljivih i nedovoljno poznatih tema koje donosi Stevovićeva studija predstavlja Borbikonijeva uloga u povezivanju crnogorske političke emigracije s političkim predstavnicima novonastale slobodne Irske države. Borbikoni je kao kapetan-regent imao neuporedivo efektivnije mogućnosti javnog i političkog djelovanja od većine procrnogorskih aktivista u inostranstvu poslije Prvog svjetskog rata, posebno

u prvoj polovini 20-ih godina 20 vijeka, kada se prostor za internacionalizaciju crnogorskog pitanja, s obzirom na konsolidaciju međunarodne pozicije Kraljevine SHS i opšte rasulo crnogorskih političkih struktura u emigraciji poslije smrti kralja Nikole, realno sve više sužavao. Pored dužnosti kapetana-regenta, koju je zadnji put obavljao od oktobra 1923. do aprila 1924, bio je i predsjednik sanmarinskog procnogorskog komiteta. Poslije njegove iznenadne i prerane smrti 1925, komitet je vodio crnogorski politički emigrant Krsto Martinović. Godina smrti Marina Borbikonija predstavlja simboličnu prekretnicu i u razvoju crnogorskog pitanja na unutrašnjem i međunarodnom planu. Jugoslovenski kralj Aleksandar te godine je amnestirao preostale pripadnike crnogorskih političkih struktura i vojske u emigraciji, što je mnogima omogućilo da se vrate u Jugoslaviju, prilagode vladajućem centralizmu ili nastave borbu za ravnopravan položaj Crne Gore u ujedinjenoj državi drugim sredstvima. Ceremonija prenosa Njegoševih kostiju na Lovćen u kojoj je lično prisustvovao kralj Aleksandar doživljena je kao potvrda definitivne integracije Crne Gore u novu državu i njen politički poredak.

Pitanje nestanka Crne Gore kao samostalne države 1918, okolnosti ujedinjenja sa Srbijom i borba koju su protivnici bezuslovnog ujedinjenja i novog centralističkog režima vodili političkim i oružanim sredstvima sve do sredine 20-ih godina 20. vijeka, predstavljaju već nekoliko decenija jednu od ključnih tema crnogorske historiografije i društvenih debata o istoriji i identitetu. Crnogorski istoričari, poput Dimitrija D. Vujovića u doba socijalističke Jugoslavije i Šerba Rastodera u postjugoslovenskom razdoblju, znatno su svojim radovima proširili dotadašnje znanje o ovom kompleksnom i prelomnom periodu moderne crnogorske istorije. S obzirom na veliku geografsku disperziju istorijske građe vezane za djelovanje pripadnika crnogorske suverenističke emiga-

cije, koji su bili aktivni u mnogim državama i oni koji su istrajali u svojoj borbi često su morali mijenjati mjesto boravka, ima još uvijek potpuno novog i sasvim nepoznatog ili nedovoljno istraženog materijala, vezanog ne samo za emigrante iz Crne Gore nego i brojne strane simpatizere koji su s njima sarađivali neformalno ili u okviru raznih procrnogorskih komiteta i drugih organizacija koje su u prvim godinama poslije Prvog svjetskog rata bile prilično brojne. To se posebno odnosi na period poslije smrti kralja Nikole u martu 1921, prekida zvaničnih diplomatskih odnosa velikih sila s crnogorskom vladom u egzilu i faktičkog rasula crnogorskih struktura, koje definitivno prestaju da postoje poslije dolaska Benita Musolinija na vlast 1922. i smrti kraljice Milene 1923. godine.

Aktivnosti preostalih pristalica crnogorskog suvereniteta u emigraciji, pojedinaca ili malih grupa koji su dalje djelovali izvan zvaničnih struktura i formalnih diplomatskih veza, izuzetno je teško rekonstruisati kroz vrijeme i prostor. Pored toga, historiografija obično posvećuje više pažnje istorijskim pobjednicima nego gubitnicima. To nije aluzija na staru mudrost da „istoriju pišu pobjednici“, nego jedan praktični problem s kojim se suočavaju istoričari, zato što pobjednici iza sebe obično ostavljaju mnogo više istorijskih izvora nego njihovi poraženi protivnici, posebno u našem slučaju kada su, za razliku od pobjednika, napustili domovinu i ostavljali tragove u drugim zemljama.

U zadnje dvije decenije, zahvaljujući ličnom entuzijazmu i velikoj posvećenosti pojedinih nezavisnih istraživača koji su radili u inostranim arhivima i bibliotekama i sarađivali s inostranim kolegama, crnogorska historiografija i šira javnost saznala je za neke zanimljive ličnosti i za mnoga potpuno nova i nepoznata poglavlja borbe za suverenu Crnu Goru poslije 1918. Tekstovi i biografije nekih od najistaknutijih crnogorskih suverenista koji su ostali u emigraciji poput Nikole Petanovića i Jovana Čubranovića, o ko-

jima se do prije dvije decenije nije mnogo znalo ni u uskim krugovima stručnjaka, danas su već dostupni i prilično poznati široj javnosti. Nadam se da će studija Nenada Stevovića o sanmarinskom intelektualcu i političaru Marinu Borbikoniju na sličan način doprinijeti upoznavanju i valorizovanju ove važne ličnosti i istovremeno skrenuti pažnju na aktivnosti montenegrofila iz redova inostranih prijatelja Crne Gore i pobornika crnogorskog suvereniteta, koji su u prilično velikom broju učestvovali u diplomatskoj i propagandnoj borbi protiv bezuslovnog ujedinjenja. Neke od njih danas poznajemo manje više samo po imenu, bez nužnih biografskih i drugih detalja koji bi bolje prikazali njihove društvene i političke pozicije i genezu njihovog interesovanja za crnogorsku stvar.

Nenad Stevović je uspio napisati jednu kratku, ali sažetu, cjelovitu i upečatljivu biografsku studiju, koja crnogorsko pitanje poslije Prvog svjetskog rata prikazuje u njenom transnacionalnom kontekstu. I zahvaljujući njemu, istorijske veze između Crne Gore i San Marina ne možemo danas više opravdano smatrati samo za jednu kurioznu i marginalnu temu, puku i nebitnu fusnotu u velikom istorijskom narativu gdje se sve vrti samo oko odnosa Crne Gore s velikim silama i najbližim susjedima.

Dr František Šístek

Institut za istoriju Češke akademije nauka

Izvori i odabrana literatura

Literatura

- Onofrio Fattori, *In morte dell Prof. Grand' Uff Marino Barbiconi*, Libertas Perpetua - Museum, San Marino, 1926.
- Paolo Amaducci, *In memoria del Prof. Marino Borbiconi*, San Marino, 1927.
- Marino Valdes Franciosi, *Marino Borbiconi*, San Marino, 1966.
- Whitney Warren, *Montenegro le crime de la conference da la paix*, Geneve-Paris, 1925.
- Bajza Jozsef, *A Montenegrói kérdés*, Budapest, 1927.
- Andrea Vento, *In silenzio gioite e soffrite*, Milano, 2010.
- Cristiano Guerra, *Barburane, Galaverne e Nevoni*, San Marino, 2012.
- Šerbo Rastoder, *Crna Gora u egzilu 1918-1924*, knj. I i II, Podgorica, 2004.
- Novak Adžić, *Crnogorski heroji Savo Raspopović i Petar Zvicer*, Cetinje, 2003.
- Srđa Martinović, *Bajički vijenac*, Podgorica, 2021.

- Slavko Burzanović, *Antonio Baldacci e il Montenegro*, Con-testi adriatici – studi di italianistica comparata, a cura di V. Kilibarda, J. Vučo, Molise, 2008.
- Nenad Stevović, *Frederik Burnam i Crna Gora*, Cetinje-Lovćenac, 2014.
- Nenad Stevović, *Jožef Bajza i Crna Gora*, Cetinje, 2020.
- Vesna Đikanović, *Crnogorska politička emigracija u Sjedinjenim Američkim Državama (1922-1924) – aktivnosti i jugoslovenski odgovori*, Istorijski zapisi, 3-4/2019, Podgorica
- *The Collected Works of Abraham Lincoln*, Springfield, Illinois, 1953.
- Juan Ciubranovich, *El crimen mas grande de la historia*, Mexico, D.F. 1934.

Arhivski fondovi

- Nacionalna biblioteka San Marina
- Arhiv Jugoslavije, Beograd
- Arhiv Dablinskog univerzitetskog koledža, Dablin
- Državni arhiv Crne Gore, Cetinje

Časopisi

- *Adriatico Nostro*, Milano, 1922.
- *Ahora*, Havana, 1934.
- *The New York Times*, New York, 1922.
- *Montenegrin Mirror*, San Francisco, 1927.
- *The Cornell Daily Sun*, New York, 1919.
- *Istorijski zapisi*, Podgorica, 2017, 2019.

Bilješka o autoru

Nenad Stevović

Nenad Stevović (1962) politikolog, publicista i istraživač. Objavio je više monografija o migracijama sa prostora Crne Gore, publikacija o crnogorskoj emigraciji, stručnih i naučnih radova u zemlji i inostranstvu. Glavni i odgovorni urednik je časopisa crnogorske dijasporu *Identitet*. U Vladi Crne Gore radio u Ministarstvu vanjskih poslova i evropskih integracija (diplomatsko zvanje: prvi savjetnik), Upravi za dijasporu (šef Odseka za identitetska pitanja) i Ministarstvu kulture.

Objavio je knjige:

- *Crnogorsko iseljništvo kroz diplomatske arhivske izvore*, Cetinje, 2010.
- *Kolonizacija Crnogoraca u Vojvodini 1945-1948*, Podgorica, 2010.
- *Rata – crnogorska kolonija u Vojvodini*, Beograd, 2013.
- *Frederik Burnam i Crna Gora*, Cetinje, 2015.
- *Gorštaci u ravnicima*, Lovćenac, 2016.
- *Nadžmeder 1914-1918 logor i groblje crnogorskih interniraca*, Podgorica, 2018.
- *Janko Brajović i Crna Gora*, Cetinje, 2018.
- *Jožef Bajza i Crna Gora*, Cetinje, 2020.
- *150 godina škole na Trešnjevku*, Cetinje, 2021.

CIP